

Tisztelete jeléül

A szerző.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

28.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST, 1906

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

— Ára egy korona. —

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR folyóirata az 1906-i évfolyammal pályájának harmincötödik esztendejét futja.

Mióta Szarvas Gábor megalapította, hiven buzgólkodott megfelelni hivatásának, és törekvése, hatása immár általánosan elismert sikerre vezette. Az ezredéves kiállítás sajtó-bíráló bizottsága is valamennyi szaklapunk közt első helyre állította a Nyelvőrt. Idézzük a hivatalos jelentést szószerint:

»A szakirodalom gazdagsága méltán meglepi a kutatót Magyarország művelődési törekvéseiben. Alig van az ismeretek, a tudományok, a szellemi és anyagi érdekek körében mező, amelyet egy vagy több folyóirat ne szolgálna. Ezek közül nagy jelentőséggel emelkedik ki a Magyar Nyelvőr, 25 éves multjával, amely a nemzeti művelődés terén a magyar nyelv szolgálatában korszakos jelentőségre tudott szert tenni.«

A

MAGYAR NYELVŐR

havonkint legalább három iven jelenik meg (a nagy szünet kivételével). Előfizetés egész évre **10 korona**. Tanítóknak, tanulóknak, lelkészeknek, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek **6 korona**.

A Magyar Nyelvőr föladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat és a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

==== SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ-HIVATAL =====

BUDAPEST IV. FERENC JÓZSEF PART 27. SZ.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

28.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST, 1906

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

Mióta — száz évvel ezelőtt — Révai és társai föltámasztották a külön ikés ragozást, ez a maiglan is vitás kérdés egész irodalmat termett.¹ A kérdést többnyire a nyelvművelés szempontjából tárgyalták, azért fajult el a vita sokszor elkeseredett személyeskedő háborúvá s még máig se jutott egészen dűlőre. De minket, nyelvészekül, különösen a nyelvélet, a nyelvfejlődés szempontjából érdekel mint a nyelvbeli változásoknak egy rendkívül érdekes és tanulságos példája, — s még a másik, a nyelvművelést illető oldala is főleg elméleti szempontból érdekel, hogy t. i. mennyiben volt igaza az iskolának s az irodalomnak, mikor a régi ragozást fölélesztette s a hozzá való alkalmazkodást mindenkitől megkövetelte.

A kérdésnek tehát két oldala van, mely bizonyos fokig független egymástól. Egyik — mondjuk a történelmi oldala — az, vajjon ha a mai élőbeszédben nincs is határozottan fönn tartva a külön ikés ragozás, megvolt-e a régibb nyelvben, mi célra és hogyan keletkezett, és hogyan mosódott el ismét, végre mennyiben és hogyan használja a mai népnyelv? A kérdésnek másik, gyakorlati oldala: vajjon lehetséges-e és mennyiben lehetséges a mai nyelvszokást határozott szabályokba összefoglalni s ezeket az irodalmi nyelvnek követendő zsinórmértékül átadni? Foglalkozunk az elsorolt föladatokkal egyenkint, főleg a történelmi fejlődést vizsgálva s azokat a tényezőket elemezve, melyek lassanként aláásták az ikés ragozást.

I. Következetesség a régi nyelvben.

Megvolt-e határozottan különböztetve egymástól az ikés és iktelen ragozás a régi nyelvben? Erre a kérdésre Révaival

¹ Magam is foglalkoztam vele az Egy. Philol. Közöny 11. évfolyamában 1887. s már ott összeállítottam egy csomó nyelvtörténelmi adatot s az egész kérdésre vonatkozó irodalmat (ezt A Magyar Nyelv c. kézikönyvemben is).

együtt igennel kell válaszolnunk s nem csatlakozhatunk Riedl Szende nézetéhez, még kevésbé Verseggyéhez. Riedl szerint az úgynevezett külön ikes ragozás, a mint Révai felállította s a mint azóta nyelvtanaink tanítják, félreértésen alapszik. Révai látván, hogy a nyelvben ilyen alakok fordulnak elő: *írsz vársz kérsz s ír vár kér*, de ezek mellett *aluszol fekszel iszol* és *aluszik fekszik iszik* stb., arra a gondolatra jött, hogy azért mondjuk *aluszol fekszel iszol*, mert a 3. személyben mondjuk *aluszik fekszik iszik*. (Riedl 28. 33.) Ismeretes dolog, hogy Riedl az *aluszol fekszel* alakokat *aluszasz fekszesz* helyett disszimilációból magyarázta vagyis abból, hogy a nyelv az *sz-es* igetökhöz alkalmasabbnak találta az *l* ragot, mint az *sz-et*, melyet a többihez ragasztott. E nézet teljesen tarthatatlan, már csak azért is, mert az *irtál kérnél csaplak*-féle alakokban semmi szükség a disszimilációra, mégis *l* jelöli a 2. személyt. De a régiségből, minél jobban megismerkedünk vele, annál inkább igazolhatjuk azt a tényt, hogy régente a kétféle ragozást általánosan megkülönböztették s annyira nem törődtek a disszimilációval, hogy az ikes ige 2. személyében még akkor is *l-et* alkalmaztak, ha a *tő* *l-en* végződött, az iktelenében akkor is *sz-et*, ha az igető *sz* végű volt. Tehát pl. *megebékéllel fénylel* stb., ellenben *tész-sz* *tész-sz* *ás-sz* *oroz-sz*, sőt *leszesz teszsz hiszesz vonszasz örzesz* sohasem *megebékélsz fénylesz teszsz ásól*. Ime néhány példa (csak egyes jellemző példákat említek, mert a bizonyítékok nagy számmal össze vannak már állítva Révai Gramatikájában 889. s köv. és 1017. s köv. 1.):

a) jelentő m. jelen i. (folyó és beálló cs.): 1. szem. *meghaborodom, vetekedem, elfeledkezem, lakozom, haragszom* stb. BécsiC. (id. Révai Gr. 895.) *ky mulom* CzechC. NySz. *elmulon* [olv. *elmulom*] mellőle Calep. 1605. kezemmel befedlek, míg *elmulandom* Helt: Bibl. NySz. »Én *lefekszem, elaluszom* és *felkelek*.« Károlyi 3. zsolt. »Te benned *dicsekedem* és *örvendek* napestig.« Pázm: Kemp. (id. Révai 1018.)

b) 2. szem. ikes: valahol *lakozandol*, én is *lakozom*, BécsiC Ruth 1:16. rabi, hol *lakol?* Pesti: János ev. 1. fej. *megh szűndöl* Czegl: OrszRoml. 26. — a kivel *megebékéllel*, valóban *megebékéljél* [*megebékéllik* ikes ige volt a régiéknél] Decsi: Adagia 82. *mig tölem elvátal*, Balassa B. Költ. 222. *fesletté válol* Pázm: Kemp. 182. keserűségnek poharával *teled bé*, Lépes (id. Révai); *fénlel és tündöklöl* Istennek előtte, Ujfalvi: Halotti én. 1654. 34. ha mindenkitől *elhagyatol*, ő elnem hágy, Pázm: Kemp. (id. Révai).

c) 2. szem. iktelen: *lezez* EhrC. *vonzaz* [olv. *vonszasz*] CornC. 14. JordC. 2a. *vizez* [*viszesz*] RMNy. 2b:15 *leszesz* RMK. 2:7.

teszesz 196. *lészesz* Kár: Bibl. 1:183. *hiszesz* Sámbar: Orvosló Isp. 52. *tészszesz* Hall: HHist. 2:268. *vészszesz* 243. *lészesz, vészesz* Hall: Paizs 92, 258. — *zerzez* Apoc. 55. *nemzesz*: generabis Kár. Bibl. 1:184. *aránzasz* 1601-i Szakácskönyv 13. *örzesz* Pázm. Imáds. 120. (Révai id.) — *olvasz [olvas-sz]*: legis, Sylv.: Colloquia puerilia 1552. *ássz* Telegdy; ha megfőzed és főt mos véle (így, e h. *mos-sz*, Mel. Herb. 2); *keressz* Pázm. (id. Révai 625); *kedvezsz* Pázm.: Préd. 841. egy kevésbé aluszol és egy kevésbé szunyadozsz, Káldi: Bibl. Példab. 24:33. ha reggel *keressz* engem, uo. Jób 7:21. *hossz* Sámbar: Orvosló Ispotály 31, 51. *lövöldösz [lövöldöz-sz]* 15. *kapdos* [így, e h. *kapdos-sz]* 64. *ássz, vés-sz, vadászsz, halászszz* GKat: Titk. 1099. te *viszsz* pokolra és vissza *hossz* Mad. BH. 245. *nevezsz* Gyöngy. (Rév.) *öri[z]sz* László: Petr. 120.

d) 3. szem. beálló cs. *alapandik, bételjesendik, vétkezendik* BécsiC. (id. Révai 917.) *eiendik* JordC.

d) mult idő 1. szem. *leesém, megélemedém* stb. BécsiC. (id. Rév.) *futamám* hozzád, Pesti G. Fab. Az rókaról és csipkéről; *megmosdám* Káldi: Bibl. Ján. ev. 9:11. lábaihoz *esém* uo. 1:17. *chodálkozám* 17:6. »Nem hallgaték-e? nem nyugvám-e?» uo. Jób 3:26.

e) mult idő 3. szem. *evéc, horoguvec* HB. *megjelenék, megfélelemk* stb. BécsiC. (Rév.) földre *peukeek [pökik* ikes ige volt] Pesti: János ev. 9. fej. *megmosdék* Káldi: János ev. 9:7 *elmulék* uo. 11:14. stb. »*Megmenekedék* és *megszabadúla* a veszedelemtől« Telegdi (id. Révai 1020).

f) fölszólító 1. szem. *mosdjam, megnyugodjam* BécsiC. (Révai 910); »ott *megvidámuljak, megnyugodjam*« Komj. (Révai 1018.) hogy ne *szomjuhozzam*, Pesti és Káldi: János ev. 4:15. *múljam ki*, Lépes (Rév.); *essem, aludjam* stb. Pázm. (Rév.)

g) fölsz. 2. *késsél, bánkódjál* stb. BécsiC. (Révai 906); *tauozzal* Komj: Pál ap. Tim. 1. lev. 6. rész; *vétkezzél* Káldi: János ev. 8:11. *mosdgyál-meg* uo. 9:7. NB. »Írj, olvass, énekelj, *foháskodjál*, hallgass, *imádkozzál*, emberül szenvedd az ellenkező dolgokat« Pázm.: Kemp. 3. könyv 47. rész (Rév.).

h) fölsz. 3. *elmúljék, megtámaszkodjék* stb. BécsiC. (Révai 903); *essék [essék]* Komj. Tim. 1:5. rész; *meg ne felemljék* Pesti: János ev. 14. fej.; *eső ne essék* Káldi: Bibl. Apost. jel. 11:6. *adassék* uo. 11:18. *váljék, villámljék, háborodjék* stb. Pázm. (Rév.) »*feküdjék* és fel ne *keljen*« Lépes (Rév. 1021).

i) föltétes mód 1. szem. *laknám, elesném, felháborodnám, tusakodnám* stb. Kár: Bibl. hogy *ki ne málnám*, Pázm. *feredném*, Mik. stb. (Révai 916—7.) »*Messze elmennék* és a pusztában *lakoznál*« Kár. (Rév. 1018).

j) fölt. 3. *ott fekyennek [fekünnék]* Pesti: János ev. 5. fej. etket .. *kit megennek* uo. 4. fej. *tetszenék, megnyugodnék, változnék* stb. Pázm. *kivántatnék, tétetnék* Mik. (Révai 913—5.) »*Egyike benn laknék*, királyné asszonyoknak *szolgálna*, *ott forgódnék*« Tinódi (id. Révai 1021). — Stb. stb.

Ezt a következetességet látjuk régi nyelvelméinkben majdnem a 17. század végéig (a később említendő kivételekkel). Nemcsak a régi írott nyelvelmékek különböztetik meg a két ragozást, hanem a későbbi írók is: a 16. században Pesti, Sylvester, Telegdy, a 17.-ben Káldy, Pázmány, Alvinczi, Zrinyi, Czeglédi, Matkó, Sámbar, Medgyesi stb.

A régi ikes ragozásnak következetessége mutatkozik abban az érdekes jelenségben is, hogy az ikes igékből származott egyes igeképzések szintén átvették az alapszó ikes ragozását. Általános érvényű szabály volt ez a *-hat*-képzős alakokra nézve; pl. *mívelkedik*: *myelkedhetik* Pesti G. János ev. 9. fejj., *születik*: *zylethetyk* uo. 3. fejj., *munkálkodik* Káldy: János ev. 9:4. *bontathatik* uo. 10:35. *illhetik* Komáromi Csipkés Gy. Nyr. 6:262. *nyughatol* Kár. Bibl. Jób 11:18. *bizhatol* uo. 39:14. »te miattad nem *bánhatom* úgy Telekivel, amint én akarnám« Cserei M. Hist. (Szemelv., M. Könyvtár, 49. Sok más példa Révainál 892. s köv.)

— A 3. személyben ez a szokás egész az újabb korig úgy látszik általános volt, s csak legújában terjedtek el a népnelvben ilyen iktelen 3. személyű alakok: *ehet*, *ihat*, *dógozhat* stb. —

A régiebb nyelvben egyes gyakorító képzések is átvették az ikességet, sőt még ma is találkozunk evvel a szokással a székely nyelvjárásokban. Példák:

a) *iddogalyal* 1579-i kalend. Uj M. Múz. III. 2:181. *fekdegelöm*, *rajta fekdgelöm*: cubito, incubito Calep. *uralkodogalom*: imperito MA. *pransito*: *ebedelgelem* Calep. *ebédelgélöm* MA. »a ki a tengeren *evezdegelik*« Szegedi: Aq. 17. (ebből *evezik* alak következne, ámbár ezt szótáraink nem ismerik); *melegeddegelyék* Kecsk. Ötv. 297. »a kapa . . *kopdogalic*« Telegdy: Evang. 1:135. *eddegelic* Nad: Kert. 31. *megszündögelik* ACsere: Enc. 1803-i kiad. 157. *változdogalík* uo. 234. hogy *szokdogallyék* 353. »az elme . . módjával *gyakoroltadogallyék*« 221. *esdegelem*: labo PPBL. *esdegelnék* Dáln: Flor. 130.

b) *lépdesik* Cserényi: PersF. 39 [*lépik* régente ikes volt, l. alább]. Majd tűz, majd lobbanás, majd szemérmetség, *szökdösik* lelkekben komorság, kegyesség (Ányos, Abafi kiad. 69). Mindjárt kiugrik a borod, úgy *szökdösik* (Ungvárn. Tóth L. Vers. 88). — A NySzban *ugordik*, *ugordozik*, *ugrándozik* ikes, de *ugrál* iktelen.

c) *alugatik* Szék. MTsz. *ellegetik* [eszeget] Kriza: Vadr. 356. *ellegetik*, *illogatik* Udvarh. m. Nyr. 15:239. (»*Dolgozgatom*, *dolgozgatom*,« hallottam háromszéki úriembertől.)

II. Az ikes ragozás eredetileg reflexív személyragozás.

Már az eddigiekből is eléggé kiviláglik, hogy Verseggy véleményét, mely szerint az ikes ragozás »tótos,« és Magyarháziét, mely szerint »ez ikes ragozással Sz. István királyunk valamelyik nyelvtudósa ajándékozott meg bennünket« — alig szükség cáfolgatnunk. A nyelvünket tanuló idegenről lehetetlen elhinnünk, hogy *sz* helyett *l*-et mondott volna a második személyben, ha sohase hallott volna *aluszol törődöl*-féle alakokat azoktól, akiknek anyanyelvük volt a magyar. Hogy pedig mesterségesen csinálták volna az ikes ragozást a latin passzív és depónens igék fordítására, azért nem lehetséges, mert akkor lehetetlen volna, hogy az egész nemzet eltanulta s oly következetesen alkalmazta volna: hiszen nemcsak az íróknál találjuk ezt a szabályos külön ragozást, hanem régi leveleinkben is, még a nőkében is.

Mi volt tehát voltaképen, hogyan keletkezett és mi célra szolgált az ikes ragozás? Hogy mi célra szolgált, azt eldönti az a tény, hogy állandóan ikesek a szenvedő és visszaható igék: *születik, emelkedik, bocsátkozik, rejtezik* (**rejtőzik*) stb. (A visszahatókra nézve csak egy sajátos kivétel van: az *ül ül képzősek* mindig iktelenek; *vonul, fordul* stb.)

A reflexív jelentés világos még az ilyenekben is: *hall-ik, tör-ik, szeg-ik, zúz-ik, old-ik, ódz-ik* (*oldzik, oldoz-ik*), *ágaz-ik*, szemben a *hall, tör*-féle iktelenekkel. Hogy ezekben is ott volt eleinte a reflexív képző, azt valószínűvé teszik a rokon nyelvek, melyek tanúsága szerint az egyszerű finnugor reflexív képző *v* volt. A vogul nyelvben pl. *χöl* = hall, *χöl-v* = hallik: tehát valószínű, hogy a mi *hall-ik* igénk is eredetileg **hall-v-ik* volt. Mindebből az következik, hogy az *-ik* visszaható személyrag.

Csupán ikes ragozással képezett visszaható igék a következők (l. Szvorényi, M. Nytan 218. §. Lehr: Toldi 119):

a) *bakol*: *megbakolja* magát és *mebaklik*, a. m. megmakacsolja, megköti magát.

bír: *bírik* ,birtokul rászáll'; pl. Ez a test földben *birike*? (Lépes: FTükör 1616. 10). Imez az őrdk tűznek torkában *bírek* (uo. 40.; a NySz. nem idéz régibb példát, mint SzD: Magyarság Virági). Hogy más kézre *bíriék* Murány erős vára (Ar: Murány O. 2:93). A népnelvben ma is, l. MTsz., néhol ebben a jelentésben is iktelenül, pl. »rám bír vmi: hozzájutok« Kemenesalja, Nyr. 3:88. Vö. *öröklík*.

»*csikland* [*csiklandoz*] vkit: *csiklandik* [*csiklandozik*] vkinek a teste« Szvor.

csuk: *csukik*, becsukódik (késről?), megcsuklik. 'Toldi akaratból visszacsukik ferdén (Arany: TSz. 2:26).

fogan concipit: *foganik* concipitur, l. NySz. (emeből *foganoszik*, *foganszik*, újabban *foganzik*, *fogamzik*, s innen következtette ki Kazinczy a *foganz* igét: a természet »mint nemz és *foganz*«: wie sie wirket und schafft, Pyrker 10).

hall: *hallik*, auditor, gehört werden.'

hasonl (a 15. 16. században a. m. hasonlónak tesz, hasonlónak vél v. mond, *elhasonl* az ÉrsC.-ben a. m. elkülönít): *hasonlik* (amanak visszahatója, a 16. században a. m. hasonló és a. m. *meghasonlik*: *elhasonlik* 16. 17. sz. a. m. elpártol; — eredeti jelentésük szerint nyilván a *hasít* és *hasad* családjához tartoznak).

húny (szemet *húny*; szemével *húny* NySz.): *húnyik* a. m. hunyódik, elenyészik (*szeme húnyik*, a nap *elhúnyik* NySz.; *meghúnyik*: meghal MTsz.; *elhúnyik* Beregsz. Dissert. 77).

hurkol: *hurkollik* (vö. a szürke nyakára a kötelet »ráveté, hurkollott mindjárt a torkára« t. i. a kötél, Gvad. RP. 4. cikk). *kezd*: *kezdik*. »Nyár kezdik« Kalend. Debr. 1619. június II. »Tél kezdik« uo. dec. II. Igy 1555., l. MNyelv 1905. 209. (vö. *végezük!*) Mikesnél *kezd* helyett is, l. Mul. n. 136, 276 stb.

nyúz: *nyúzik* hámlik, Csángó, Nyr. 3:4.

nyü, *nyó*: *nyüvik*, *nyövik*, 'kopik, nyúzódik' CzF. (*elnyövik* a ruha, Debrecen; *nyövik* a ruha Beregsz. Dissert. 77).

old: *oldik*, l. NySz. — *oldoz*: *oldozik* NySz. *ószik* (s innen *ószkolódik*, *ócolódik*).

örököl: *öröklük*, átöröklük, örökségül száll, rámarad, megmarad (»örökké fennmarad vmi« Szvor. »A bűn nem úgy öröklük, miként a föld« Shak.-Greguss: Athéni Timon 5:5).

öröl: *örlik*, 'örlődik, öröltetik' (»jól örlik a gabona vagy más« Szvor.).

rongyol: *rongyollik*, rongyolódik.

szeg: *szegik*, 'törik' (sok adat a NySz.-ban). Szó bennszakad, hang fennakad, lehellet megszegik (Arany: A walesi bárdok).

terem: *termik* (»helyes különbséget tesznek némelyek [a csángók és székelyek] a *terem* és *termik* közt, pl. gyümölcsöt terem a fa és gyümölcs termik a fán, fű a réten« Szvor. Olvk. 1⁵:253. Így Budenz M. Nyszet 5:359. Vö. MTsz.; Halmágyon is, NyK. 31:390).

tör: *törik* (átv. ért. ma *betör* az ellenség v. *kitör* a várórség, de Faludi még azt írja 90: »Ha ugyancsak *kitörik* belőled a tréfa«; így 333 stb.; Faludi a néptől vette, a Répce mellékén ma is mondják: »*kitörik* belül a rosszasság«, Balázs S. ért.).

zúz: *zúzik* (conteritur, Szarvas G. Nyr. 3:350. »ha itt hagyjuk, egészen fölzúzik a gabona« Göcsej, uo.; *el-z.*, *össze-z.* MTsz.; »*törik*, *zúzik* mint az üveg« Erd: Népd. 1:473).

b) Sok ilyen visszaható van z-végű igékből (a két ige jelentése nem felel meg mindig pontosan egymásnak, de az ikes ige mindig visszaható jelentésű):

- »ágaz ,beágaz vmit': *ágazik* ,el- v. kiágazik a fa« Szvor.
- »apróz ,el- v. felapróz vmit': *aprózik* az eső v. egyéb« Szvor.
- »cserepez ,csereppel fed': *cserepezik* ,fölcserpezik a bőr, az út, a sártapasz« Szvor.
- »csomóz ,csomóba rak, csomót csinál': *csomózik* ,csomóba áll, összecsomósodik« Szvor., *öszve-csomózik* Gvad.
- érez: érzik.*
- fejez (be-f. mintegy fejét ráteszi): fejzik*, fejet kap, kalászosodik a zab Nyr. 2: 383. 444. vö. *fejedzik* a búza TMNy. 460.
- »gallyaz ,be- v. legallyaz vmit': *gallyazik* ,gallyat ereszt a fa« Szvor.
- »gyűrűz gyűrűre olt, el- v. felgyűrűz vkit [eljegyez]: *gyűrűzik*, gyűrűs vonalban köröskörül forog« Szvor.
- haboz* ,behaboz, habbal behány vmit': *habozik* ,tétováz, kétke-dik'; *habzik* a víz, sör« Szvor.
- havaz* ,behavaz, hóval behány' Szvor., *meghavaz*: hóval megdobál MTsz.: *havazik*, hó esik Szvor. (de emez is iktelenül is, pl. székely mondás: ha es, *havaz*, úgy lesz tavasz).
- »kettöz, megkettöz, kétszerez vmit: *kettőzik*, vmi kettőt lát a szem« Szvor.
- övedz, övedez* cingit: *övedzik, övedezik* cingitür NySz.
- piszkoz*: össze-*piszkozik*, összepiszkítja magát, Nép, Nagykanizsa.
- porol*, kiporol vmit: *porlik*, porrá válik, porhad.
- poroz*, beporoz vmit: *porzik* az út.
- soroz*: *sorzik*, gyöngyözik a szeszes ital, Székelyf. MTsz.
- »sugároz, besugároz a nap vmit: *sugárzik*, besugárzik a nap az ablakon« Szvor.
- szemez fát: szemzik* az eső.
- végez: végezik*. Mikoron az ebéd *megvégezett volna* (»ÉrsC. 183 c.«, idézi MF., NySz.-a kéziratában). Mikor ez világ *elvégezik* stb. 16. száz. NySz. (Vö. *kezdik!*)
- »virágoz, be- v. felvirágoz vmit: *virágzik* v. elvirágzik a fa« Szvor.

Néha valósággal szenvedő értéke van az ikes ragozásnak. Ilyent láthatunk már a *hallik* vagy az *örlik* igében. Ilyen pl. a DöbrC. következő kifejezése (288): »ez zoban *tökellik meg*«: in hoc verbo restauratur, e h. *tökéltetik meg*. És igazuk lehet, akik ilyen szenvedő alakot láttak a HB. *odut hotolm* kifejezésében, ,data est potestas, adatott hatalom'. És lehetséges, hogy azt is mondták: *adik* hatalom ,datur potestas'. Az *adat-ik, tökéltet-ik* alak pedig nem egyéb, mint a műveltető igének visszaható formája (l. TMNy. 451).

Egyes más régi ikes igéket is lehet visszaható vagy szenvedő értelemmel magyarázni, pl. *bízik* = bizakodik, (rá-) bízza magát, *nyílik* = nyitódik, aperitür, sich öffnen (a népnyelvben itt-ott

nyitik is a virág, de ez az egyjelentésű »*nyit* a virág« és »*nyitlik* a virág« elegyedése), *válík* = változik, vertitur, sich verändern, *nyugoszik* = nyugtatja magát, kipihen magát, se reposer, sich ausruhen.

Az eddigiekből — úgy hisszük — világos és kétségtelen, hogy mi volt a célja az ikes ragozásnak. Az *-m*, *-l*, *-ik* ragok a visszaható és szenvedő igék személyragjai voltak, tehát a visszaható viszonyt nemcsak képzőkkel (*-ód*, *-kod*, *-koz*), hanem személyragokkal is ki lehetett fejezni, s a két eszközt néha együtt alkalmazták (*emel-ked-ik*, *tör-öd-ik*), néha pedig külön-külön (*tör-ik*, *adat-ik*; visszaható képző a visszaható ragok nélkül csak a *von-úl*-féle igékben). A visszaható személyragozást összevetetni a hasonló értékű finn személyragozással és az indogermán médium és passzívum külön személyragjaival. — Hogy azonban h o g y a n keletkezett a magyar visszaható ragozás? mi az az *-ik*? miért szorítkozott a folyó cselekvésben éppen a visszaható jelentésre az *-m* *-l*, holott más alakokban általános ragjai az 1. s 2. személynek (*irtam*, *házam*, *írnál* stb.)? ezekre a kérdésekre összehasonlító nyelvészetünk még eddig nem talált kielégítő feleletet. (Vö. Budenz: Ugor Alaktan; Szinnyi: M. Nyelvhasonlítás; Simonyi: TMNy.)

III. Ikes alak mint tárgyatlan jelentés kifejezője.

De már a HB. korában nem szorítkozott az ikes ragozás erre az ősrégi, eredeti visszaható jelentésre. A HB.-ben már az *enni* igének is ikes formáját találjuk: »*avec* oz tiluvt gimilstvvl«, »meret num *eneyc*«, mért nem *ennék*, és »ki nopun *emdul* oz gimilstvvl«, amely napon eendel a gyümölcsből. Azután más írott emlékeinkben *iszik*, *dolgozik*, *műlik*, *lakik* stb. A második kérdés tehát, melyet meg kell oldanunk: az ikes ragozás hogyan, miért terjeszkedett túl eredeti határain?

Van nyelvünknek egy sajátos szokása: az igéknek intranszitiv voltát visszaható alakkal szereti külsőleg megjelölni, tehát a magára-ható formával az alanyban magában ható s másra átnemható cselekvést fejezzük ki (ezt a jelenséget tüzetesen tárgyaltam Nyr. 7: 485—493). Pl. *imád* vkit: *imádkozik* (vkihez, vmiért); *hálál* vmit: *hálálkodik*; *gondol* vmit: *gondolkozik*; *csodál* vmit: *csodálkodik*; *csúfol* vkit: *csúfolódik*; *titkol* vmit: *titkolódik*, és számos más ilyen. Még intranszitiv, sőt

reflexív igéket is megtoldunk reflexív képzőkkel, pl. *él*: *élődik*, *nő*: *növekedik*, *eszmélkedik*, *tréfálódzik*; *késődik*, *késelődik*, *késlekedik*; *nyújtózik*: *nyújtózkodik*, *vetkezik*: *vetkeződik* stb. Ezek a reflexív alakok tehát nem visszaható, hanem csak intranszitiv jelentést fejeznek ki. Már most éppen így láttak el egyes igéket az intranszitiv jelentés kifejezésére reflexív személyragokkal, vagyis ikesen ragozták őket; pl. *bán* (mintegy bajnak tart) vmit: *bánik* vagyis bajlódik vmivel; *múl* vagyis elkerül vmit (HB.), *fölülmúl* vkit: *múlik* az idő, *elmúlik* vagyis elmegy vki mellett (NySz); *megszok* vmit: *megszokik* vhol. Ilyenek még:

»*áldoz*, feláldoz mindent: *áldozik*, áldozáshoz járul, leáldozik a nap« Szvor.

ér vmit (de vmihez is): *érik* a gyümölcs.

»*hibáz* vmiben, elh., elvét vmit: *hibázik*, hiányzik vmi« Szvor.

»*öklendez* a szidalmazás: calumnia pungit« (Illyés: Préd. 1696): *ükröndözik* a gyomor (Com: Jan. 1643. NySz).

ökleldez, »mindent avval ökleldez« (Pesti: Fab. 52b.): »a bak szarvával *öklöldezik*« (uo. 12. mese).

torkol, letorkol vkit: *torkollik* a patak a folyóba.

kékel, *zöldell*, nagyon kéknek, zöldnek tart (Rábaköz, Nyr. 33: 412): *kékelik* v. *kéklík*, *zöldellik*.

Hiába ócsárolja tehát Versegly Molnár Albertet, hogy az ilyen igéket depónenseknek nevezi, mert csakugyan egészen úgy keletkeztek s úgy viszonyulnak az igazi reflexív igékhez, mint a latin és görög depónensek. (Vö. Révai Gramm. 1043. Nyr. 7: 487, 489.)

Ebből érthetjük meg azt az érdekes jelenséget, hogy egyes igék, melyek minden egyéb jelentésbeli különbség nélkül tárgyias és tárgyatlan minőségben szerepelnek, az előbbiben iktelen, az utóbbiban ikes ragozásuk. Legfeltűnőbb ez az *eszik* igénél: különben állandó az ikes formája, de 1. és 2. személyű tárggyal még ma is csak iktelenül használjuk: *esz* a méreg, *megeesz* benneteket a farkas.¹ — Más példák:

Esz, *eszen*, *iszon*. — János evang. 6: 58. Qui manducat me, et ipse vivet propter me: Ki *engemet eszen*, él ő is énértem

¹ Mind a régi, mind a mai nyelvben többnyire csak 1. s 2. személyű tárggyal így; vö. Révai 863, Kassai: M. Nyelvtanító Könyv 1817. 199—205 és Szókönyv 2: 6, 11, Szvor. 234. §. jegyz., Barna 30, Joann. 28, 47. Kassai szerint az ikes ige is iktelenné válik a 3. személyben, ha 1. v. 2. személyű a tárgy, de »szenvedhetetlen szólás *bort iszok*, *húst eszek*, mert hús, bor nem személy«. Takács (18, 20) az *eszek* alakot más tárgynál is megengedi, de az *esz* alakot csak az 1. 2. szem. tárgynál. Vö. idézeteinket!

(Pesti). Az ki engem *é*nd, ő is élni fog énérettem (Sylv.). Aki engemet *eszen*, él az is énáltalam (Kár.). Aki *észen* engem, ő is él énérettem (Káldy). Így még: Aki eszen engemet (Kár: Credo 26). Aki engemet *észen* (Telegdy: Evang. 2:396b). Ellenben ikes alakkal fordítják az 52. vers tárgy nélküli igéjét: Siquis manducaverit ex hoc pane, vivet in aeternum: Vki ez kenyérbe *eszik*, örökké él (Pesti). Ha ez kenyérben *é*ndik vki, örökké él (Sylv.). Ha vki *eszik* e kenyérben, él örökké (Kár.). — Ottogyól *eszen meg tégedet* tűz: ibi comedet te ignis (BécsiC. Nahum 3:15.) Elszenveditek, ha vki *titeket megh ezen izon*: si quis esu et potu rem vestram absumit (Komj: Sz. Pál Korinth. II. 11:20). Eltűritek, ha vki megeszen, ha vki vonson rajtatok (Kár.). — Szemedbe szépet szól, de hátul *meg ezen* (Pesti: Fab. 53b). Ez lakodalomban noha te az istent *észed*, de inkább *észen téged* az isten (Illyés: Préd. 1:434, 1696). A farkas megeszen téged (Kassai, id. h.). *Kiészen* engemet mindenemből: devorat et consumit meam substantiam (Kassai: Szókönyv 2:11). A sok irigy majd megöszön (Udvarh. m. Kriza: Vadr. 29). Megint *eszen* a faranc? (szintén székely közl. Nyr. 2:231). *Eszen* a méreg (engem), megeszen a fene (téged, Debrecen). *Megeszen* a farkas (engem, téged, Mátészalka, Nyr. 26:543). *Esz*: comedit me, te, nos, vos (Kassai: Szókönyv 2:7). A méreg szinte *megesz* néha boszuságomban (Kisf. S. Tátika 2:4). Jobb ha *esszük*, mint ha ő *esz* (Vör.: Csongor és T. 1 fv.). Megöszöd? *dejszen* mög is ösz a fenyé túlé (Nyr. 7:377). *Esz* a méreg, *esz* a fene, t. i. engem, téged — országszerte így. De mondják azonfölül: Mindenkit *esz* a méreg, ha ilyent tesznek vele. Ösz a mérög mindön embört (Halas, ezekben nem is lehet *eszik*). Vitéz módra jár vala köztök [a békák közt a gólya], és amelyet talál vala, megeszen vala, (Pesti: Fab. 16b). A farkas mindenféle juhokat megeszen (Mad: Evang. 577). A ruha, melyet a moly megeszen (Kár: Bibl. Jób 23:28). Minél több embert *esz meg* (a kisgömböc), annál közelebb ér a megpukkadáshoz (egy hirlapi cikkben 1904). *Megesz* mindenfélét (Zilah vid. Nyr. 27:546). Jó ember, *megesz* a' mindent, amit elébe adnak (Nyirbátor, Buday Géza értesítése). Mindent megesz, minden kenyeret megesz, sok kenyeret megesz (Bihar, Abauj m., hallgatóim értesítése). De pl. általános: *húst eszik, kenyeret eszik, vizet iszik*. Az a Góliát *mindent föleszik* előlünk (Mikszáth: Mikor a mécses már csak pislog 17). De: *Megesz bennünket* az az ember (Mikszáth: Különös házasság¹ 1:39).

Égy, egyen. Ha engemet innegtova [ezentúl] a palota előtt találandsz, *égy meg* mindjárt engemet (Pesti: Fab. 78b). *Égy meg* engem: comede seu consume me (Kassai: Szókönyv 2:6, Ny. 202). — Általános használatban: *egyen meg a fene*; mit bánja ő, engem *hadd egyen a méreg* (nem is lehet *egyék*; de *egyék kenyeret* stb.).

Őn (*esz: őn = lesz: lőn*). Zelus domus tuae comedit me (Psalm. 68:10): Te háznak kedvessége *meg eewn* engemet (KesztC., KulcsC). Te háznak kedvelése *meg eőn* engemet (DöbrC). A te háznak buzgósgós szereteti *őn meg* engemet (Pesti: János ev.

2:17. Így Sylv.). A JordC.-ben 628: Az te házadnak szerelme e e we [olv. éve] meg engemet. — Comedit omne foenum (Psalm. 104:35): Ű földökben minden füvet megón és ű földöknek minden gyümölcsét megövé (DöbrC).

Enne, inna. Pusztán folyam mért nem vagyok, hogy *inna fel* asszu homok! (Arany: Az örök zsidó; nem is lehetne *innék*). »A farkas megenne téged, nem pedig megennék téged« (Kassai, id. h.). — *Beinna* mindent az utolsó rongyig (Salamon F., Bede Ádám 1:59.)

Éhez. »Krisztusom! téged éhez az én lelkem... Annak okáért a csíki énekes könyv 1719. 251. így szól: Részesültess abban a mit ehezek, ... értvén: téged Krisztusom éhezlek« (Kassai: Szókönyv 2:6—7. — *Ne szomjuzzon gonosz vért* (Rimay, NySz.).

Szop, szopok, szopa, szopna. Szopoc: lacteo stb. C. MAL, szopoc MA. Emlök, kiket *zoppa* a király (PozsC. 45.). Hogy mézet *zopnaa* (vagyis *szopna*, JordC. 273). Ű mézet *szopna* (Káldi, Móz. 5:32:13).

»*Ell borjat* a tehén: parit vitulum; barbare: *ellik borjat*; — *ellik, megellik* a tehén« (Kassai: Szókönyv). Így: szülök, *ellök*: pario Calep. Ha... *annyit ell*, jó tenyésző (Apácai Csere: Enc. 1803-i kiad. 350; de Apácai ingadozik az ige ragozásában, l. alább).

Múlók, műlsz, mül. Az én életemnek vége, *kit el nem múlhatok* (GömC.). Minden teremtetett állatotat *felülműlsz* (DomC.). Minden *ítéletöt fölülmül* (ÉrdyC.). Minden *egyéb jószágot fölülmül* (VirgC.). Minden *bűnt fölülmül* (RMK., mind a NySz. idézete; nem is lehet *fölülmülik*, de van *elmülik*, *kimülik*).

Megszok CzF: megszokok pl. mindent; az ember *megszok* mindent (köznyelv, így pl. Fehér, Bács, Szabolcs vm.); majd *megszok* (téged); »amit *megszok*« Telegdi: Ev. 1:222, Kulcsár: Ev. 232b.

Más példák: A kút a víz helyében *olajt folya* és *származa* magából (DebrC. 55). *Kit* az vadkan nagy rohanással *megfutama* (Pontianus 49, különben mindig *ikes*). Pap *fék lovat*, s ördög bűnös (Decsi: Adagia 204. Kisviczay: Adagia 211, különben *fikik*). Ha valaki *tudakoz* [engem], mondjad néki, hogy foglalatosságom vagyok: si quelqu'un me demande, dites lui que je suis empêché (Királyi Beszélg. 1749. 85, különben *tudakozik*).¹ Egy jó esmerőm *dolgoz* most *egy*et (t. i. egy társalgó-könyvet, uo. 46). *Keveset* és ritkán *dolgozok* (Arany Életéből 107). Majd *kidolgozok egy tervet*, majd *ő kidolgoz egy rajzot* stb. (nem is lehetne: *kidolgozom* vagy *kidolgozik egy tervet*). Hogy lehetőleg sok oltványt *dolgozzak föl* (Tompá Artur: A m. k. közp. szőlészeti állomás közl. 1:16).² Szaladj, kis lány, mert a legény *megugor!* (Szeged, MTsz.) *Átugor* akármilyen magas kerítést. *Meggyón* (vmit, mindent) CzF., de rendszeren tárgy nélkül: *meggyónik*.

¹ A NySzban nincs iktelen alak idézve, de a tárgyias példákból Szarvas G. is kikövetkeztette és címszónak vette az iktelen formát is: *tudakoz, föltudakoz, kitudakoz, megtudakoz*.

² Nem helyes: »A tanítógyűlés az orsz. bizottságot megbízta, hogy... minél hamarább törvényjavaslatot *dolgozzék ki*« (Nemz. Isk. 1896. 29. sz. 2. l.)

IV. Ingadozások a tárgyatlan igék ikessége miatt.

Az *esz* (engem) — *eszik*, (*föül*)*mül* (vkit) — *elmülük*-féle igepárok az iktelen s az ikés alaknak még világos jelentésbeli különbségét mutatják. Azonban mindezek az igék együttvéve is törpe kisebbségben vannak azokkal az igékkel szemben, amiket minden ragozásbeli különbség nélkül használunk tárggyal is, a nélkül is, pl. *megszúr* engem' és *a tövis szúr'* (nem *szúrik*), *etet* engem' és *a kocsis etet'* (nem *etetik*), *táncot jár'* és *jár* a szája' (nem *járík*) stb. stb. S így nincs mit csodálni, hogy amazoknak se különböztették meg olyan szigorún az ikés és iktelen formáját, s hogy már a 15. századtól kezdve ingadozik az *eszik*-féle igék ragozása. Minthogy az *eszik*, *iszik*, *szopik*, *dolgozik* s még egy pár ige gyakrabban fordult elő tárgy nélkül, tehát ikésen, az ingadozás különösen annyiban mutatkozik, hogy tárgy mellett, még 2. személyű tárggyal is, használják az ikés alakot, de hébe-hóba az ellenkező irányban is, hogy t. i. a tárgyas szerkezet analógiájára tárgy nélkül is az iktelen alakot használják. Példák:

János ev. 6:58. *Ki eszik engemet*, és ő él én érettem (MüncC.). *Ki engemet eszik*, az én érottem él (WinkC. = NádC. 16—7). Zsobraák ember, még azt is megsiratja, *a mit megeszik* (Kisv. Adag 33). *Fél diónyt megeszik* benne (PP. Nyr. 12:223). A juh igen kényes, *nem eszik meg mindent* (Miskolczi: Vadkert 204). Annak lakóhelye tömlöcnek feneke; *akít abba öszik*, keserű a leve (Szeged Népe 2:26). Rémitő sárkány, aki minden hónapba *egy szüz lányt öszik meg* (Nyr. 4:232). — Amit kíván, *iszik, észen* (így, rímben Gvad. FNót.⁴ 81). Idvezlek téged, első vére a bünösnek, *melyet a föld iszik* (Kaz. Munk. 2:129). *Megszik egy akó bort* (Nyr. 6:470). *Övék szőlöt* (TelC. NySz.). — Mindezek, az *engem eszik* kivételével, ma már megszokott s állandó kifejezések, ellenben szokatlanok ma a következők: Megihatjátok-e a pohárt, *melyet én megiszom* (Lépes B. 17. szás., id. Révai 894., ugyanígy. Bíró Márton: Ünnepe. D.; ma: *melyet én megiszok*). *Mindent megeszem én*, csak a disznóhúst nem (Gyarm. Nyelvm. 2:231; ma: *mindent megeszek*). — (A 2. személy a régiségben se fordul elő soha máskép, mint *eszél, iszol*, tehát pl. tárggyal se mondták: *kenyeret eszesz, bort iszasz*.)

Az gyermek *tejet szopék* e h. *szopa* (DomC. 74). A szelid bárány *két anyát is szopik* (Vitk. Munk. 2:166). Kassai József azt mondja: »Csúfosan botlék Révai Elab. Gramm. 566 így írván: a gyermek *tejet szopik*« (Szókönyv 4:459). Ámde ma éppen ez a szokott forma. — A' sem *ellik igen jókat*, amely minden esztendőnként *ellik* (Apácai Cs. Enc. 1803-i kiad. 352). *Mit művelkedel* leányom? (BécsiC. 8.) *Jó dolgot művelkedék* énelem (Sylv. Uj Test.

1:42). Hogy olyanok legyenek, mint amiket Kulcsár maga dolgozik (Kaz. Levelei 1:282). Az ember megszokik mindent (Jók.: Rab Ráby² 3:49; ez a rendes). — Sokat ne zabáljál (Felvinczy: Schola Sal. 18; rendesen zabál vmít, de vmiben zabállik és megzabállik, kelletténél többet zabál', 1. NySz.) — Hímöt és szeplételet aldozveek (JordC. 81). Áldozék égő áldozatot (Helt. Bibl. NySz). Áldozik egészen égő áldozatot vagy egyébféle áldozatot MA: Bibl. 1:105). Nyolc forintot áldozik reája (Széchy K. Pann. ének 20; áldoz helyett, a tárgyatlan áldozik analógiájára). — Ellenben szabályosan: Tanácsol[j] tenmagadnak és áldozál az isteneknek. (ÉrddyC. 337b.) Akaratom szerint áldozom teneked. (KulcsC. 129.) Énnékem adá az áldozatokat, kivel én neki áldozhatnám. (VirgC. 45.) Az Istennek áldozik (Fél.: Tan. 501).

Viszont: iktelen alak, ahol ikestet várnánk: *Kiműlok* (EhrC. 62. e h. *kiműlom*, mert többször mondták: *fölműlok* vkit v. mindenkít stb., vö. *elműlik* EhrC. 3). Teneked áldozok dicséretes áldozatval (PeerC. 183). Kiki nagy térdhajtással áldozjon és nagy vígasággal tapsoljon (ÉrsC. 449). »Az áldoz szót mindenütt iktelennek vettem: Áldoz, toroz, máglyák körül...« (Arany Lev. 2:98). Ital miatt *meg ne zabáljon* (Erasm. Erk. 43. e h. *meg ne zabálják*, vö. az előbbi pontot). Az elefánt csak egyszer szül, *ell* (Apácai Csere: Enc. 203, e h. *ellik*). — Ha gyün kentök, lösz kentök; ha hoz kentök, *ösz* kentök (Szeged, Nyr. 3:30; talán csak a rím kedvéért; de — úgy hallom — Heves megyében, Tisza-Örvényben is mondják: *A liba nem esz*).

Ezekben az esetekben látjuk az ikes és iktelen ragozás összezavarásának egyik legrégebb csoportját. Már a 15. század első felében, a Bécsi-Müncheni kódex bibliájában látjuk ezt a következetlenséget: »*eszen meg tégedet tűz*« (BécsiC. Nahum 3:15) és »*eszik engemet*« (MünchC. Ján. ev. 6:58), holott voltaképpen azt kellett volna írni: *eszen engemet* (ma is még: *esz engemet*). Pesti Gábor helyesen írja: Minekelötte ez világból *kiműlom* (Fab. 66. b), de már a szabály ellenére írja: Hogy az jó idő hejába *el ne műljön* (u. o. 62). Ugyancsak a 16. században írja Bornemisza (Evang. 4:857, idézve RMK. 2:476): »Hogy az apád *ne fegyen reád*...; mint ez *senkire nem feddik*, úgy az én apám is *énreám ne feddhessen*«. Tehát a tárgyatlan *feddik* igét (= *feddözik*) összezavarja a tárgyas *fedd* igével. — A következetlenségnek ilyen föltűnő példáját mutatja a 17. században Apácai, székely létére, holott különben mai napig a székelység őrizte meg aránylag legjobban az ikes ragozást. Apácai szabályosan írja: *ha* amennyi csecsi vagy *annyit ell*, jó tenyésző (Enc. 1803. 350), és: hogy két esztendő korában *elleyk* (uo.), tizenkettődik holnapban *ellik meg* futása után (352); — de szabálytalanul írja: »Tíz esztendő kora után a kanca rest vemheket

ell: sőt *a' sem ellik jókat* (e h. *ell*) . . , amely minden esztendőnként *ellik* (352), és az *elefánt csak egyszer szül, ell* 203, e h. *ellik*. Ugyanakkor a csiki székely Illyés András ugyanegy lapon írja *gyonnyál meg és meggyonsz* (Préd. 1:434). Szintoly következetlen Lépes Bálint 1616—7, mikor azt írja: Az úrban *múlya ki* ez világból (FTük. 172). Megtörténhetik, hogy . . . hertelen *kimúlom* ez világból (225). Akárminemő halállal *múljam ki* (226). Ellenben a jel. mód 2. személyét így mondja: Ha Isten kegyelmében *múlsz ki* e világból (PTük. 318). Ha csak egy halálos bűnben *múlsz is ki* ez világból (414). Vö. Halál által *el múlsz* közzülünk (1618. Vásárhelyi Kerekes F. Epitaphion 13, b).¹

Világos tehát: mióta az ikes ragozást az intranzitívum megkülönböztetésére használták, azóta magában hordta a romlás csiráit, mert tág teret nyitott az analógiás hatásoknak.

V. Alszik és fekszik.

Érdekes analógiás hatást látunk az *alszik* és *fekszik* ige történetében. Ha keressük őket régi nyelvemlékeinkben, azt a meglepő észrevételt tesszük, hogy ez a két ige eredetileg iktelen volt! Már Révai említi (Gram. 873—4) a Bécsi-kódexből ezeket a formákat *aland*, *dormierit*, *aluszon*, *fekszén* (mint *leszen*, *teszen*) és *fekszek*. Más példák:

1. »*en alozok* és én szívem vigyáz« DöbrC. 478. *fekzők* NagyszC. 67. — 2. *alwz*, olv. *alussz*, WeszpC. 53. JordC. 506. *alwzz* ÉrdyC. 133b. 633b. Pesti: Evang. 104. *aloz* DebrC. 330, 344, 614 stb. *fekwz* NádorC. 520. *fekez*, olv. *fekéssz*, BodC. 13. *fekzez* ÉrsC. 240b. TelC. 253. — 3. *alozon* MünchC. 28. *elaluzon* KesztC. 103. *fekzen* EhrC. 156. *fekszőn* Szék: Zsolt. 47. — 4. háborúlván *el alwk* (*elalúk* = *elalvék* én): *dormivi conturbatus* KesztC. és KulcsC. 56. *zsolt. 5. v. háborúlván el alok* (*elalók*) DöbrC. betegül *fekewk* (*fekők* v. *fekük* = *feküvék* én): *infirmia jacui* EhrC. 74. — 5. az csillag *meg aluua* DebrC. 330. — 6. ha én *elalandok* ÉrsC. — 7. minden ő véle *aland* BécsiC. 113. — 8. *alogyak* PeerC. 181. *fekedgyek* MA: Tan. 754. — 9. *alog* VitkC. 58. »jól egyél, jól igyál, sokáig *alogy*, édesen *fekegy*« CornC. 161. *alug* Mel: SzJán. 143. *fekegy* BécsiC. 6. *fekedgy* Decsi: Adag. 139. *aludgy* MA: SB. 94. — 10. *alwgyon* KesztC. 354. CzechC. 27. *fekyőn* uo. 28. *fekyen* ThewrC. (1. TMNy. 264). — *Aludnék* alakot az 1. és *aludna* alakot a 3. személyben véletlenül nem találtam. — *Alhat* Balassa: Költ. Szilády

¹ Az *okád* ige éppen tárgy nélkül iktelen és tárggyal ikes a NySz. néhány idézetében.

kiad. 27. — (A mai népnyelvből idéz iktelen 3. személyt Ateovich F. Nyitram. Ellenőr 1904. 18. sz.: »*alusz ott: alszik ott*«, Nyitra m. Egerszeg és Nyitra-Vicsápi.)

De már itt-ott a kódexek korában, kivált az 1500 utáni kódexekben, ingadozást látunk s föl-fölbukkan e két igének ikes alakja is (1500-nál régibb ikes alakot eddig csak egyet találtam: »*aluéc ő labainal . . es felkele*« BécsiC. 7):

1. *el aloom* DöbrC. 4. zsold. 9. v. (pedig *alozok* uo. 478. l.) — 3. *alwzyk* JordC. 380. *ffekzyk* 375. — 4. *el alvm* (*elalám* = *elalvám*): dormivi DöbrC. 17. *le feküm es el alum* Szék: Zsold. 157. — 5. *meg alwek* ő szívök KesztC. 335. *fekuek* VirgC. 38—9. — 7. *fekendyk* RMNy. 2b:266. — 8. *allogiam* VirgC. 115. — 10. *alwgeek* ÉrdyC. 607b. *aludgyéc* Kár. Bibl. 1:180.

S ha keressük az okát, ez a két ige miért kezdett ingadozni s miért vált később egészen ikessé, nagyon hamar nyitjára akadunk. Van egy igénk, mely evvel a kettővel rokonértelmű, de mindig ikes volt: a *nyugszik* ige.¹ Nyilván ennek a gyakran velük együtt is használt igének az erős vonzása tette a másik kettőt lassanként szintén ikessé. Eleinte még ellentálltak e hatásnak, a Bécsi-kódex pl. azt írja: »*nugoghjal* ez éjjel . . . *alof* holvaliglan« (Ruth 3:13), a Keszthelyi- s a Kulcsár-kódex azt írja: »*el aluzok es nyugozom*« (4. zsold. 9. v., és még Molnár Albert is 1630: »Egyél, igyál, örvendgy, *aludgy*, *nyugodgyál*« SB. 94). De már a Döbrentei-kódex írója ugyanazt a zsoldárverset így írja: *el aloom es el nyugozom*, pedig ugyan-ő írja a 478. lapon: *en aloom es en zivem vigaz* [vigyáz]. A VirgC. 233: *fekzón*, de már 344: *fekzyk*.

A Molnár Albertból idézett *aludgy* és *fekedgyek* mutatja, hogy a küzdelem egész a 17. század elejéig tartott, de lassan-lassan mind a két ige meghódolt a *nyugszik* analógiájának (s meghódolt később az *álmod* és *álmodoz* ige is, noha eredetileg iktelen volt s még a 17. 18. században is *-ik* nélkül fordul elő, l. NySz.). — Fölvételünket megerősíti az a nyelvtörténeti tény, hogy a *nyugozsik* ragozása más tekintetben is hatással volt a többi kettőre. A *nyugszik*-nak ugyanis már kódexeinkben meg-

¹ Csak egy látszólag iktelen formájával találkoztam a nyelvmélekekben: *megnyugozsok* LevT. 2:32, de ott ezt így is olvashatni: *megnyugozso[n]k* (uo. *mennök* is van *mennök* helyett). — 1887-ben a Philol. Közönyben még nem vettem észre a *nyugszik* ige régi különállását, csak utólag: Nyr. 16:219.

van *d*-hangú tőalakja: *nyugodnának, nyugodni, nyugodott, nyugodnak* stb., ellenben *aludott, feküdt*-féle alakok csak a 18. században bukkannak elő. (L. TMNy. 266, Nyr. 16:220. A 18. század előtt csak egy *fekednék* alakot találtam LányiC. 426.) Az *aludott, aludni*-féle alakok tehát a régibb *alutt* és *alunni*-félék helyett nyilván a rokonértelmű *nyugodott, nyugodni* stb. erős hatása következtében támadtak. (Az eredeti *alutt* és *alunni, fekütt* és *fekünni* az *aluv-* és *feküv-* igetöből, mint pl. *lett* és *hinni* a *löv-* és *hiv* töből.)

VI. A *-z*-képzős igék ingadozása.

Egyes *-z*-képzős tárgyatlan igéink már a kódexek korában ingadoztak a két ragozás közt: *örvendez* és *örvendezik, égődöz* és *égődözik* stb. Ez az ingadozás a későbbi nyelvelmékekben több-több igére terjed, úgyhogy mai napság a legtöbb *-z*-végű tárgyatlan ige a közönséges beszédben ikessé változott: *szakadozik, repedezik, utazik, pipázik* stb. stb. Kezdetben az okozhatta az ingadozást, hogy volt egy csomó *-z*-végű ige, amelyet visszaható jelentésénél fogva megilletett az ikés ragozás is, pl. *poroz: porzik, érez: érzik* (I. II.), *áldoz: áldozik, hibáz: hibázik, ökleldez: ökleldezik* stb. (I. III.); *áhitozik, óhajtozik* már a kódexekben is ikésen fordul elő.¹ Ezeknek a használatából a beszélők nyelvérzéke ahhoz szokhatott, hogy csak a tárgyas *-z*-végű igék iktelenek, a többit ellenben az ikés forma illeti meg. De ez a folyamat igen lassan haladt, s az ingadozás úgyszólván egész napjainkig tart, még a 3. személyben is. — Lássuk a bizonyító adatokat, két csoportba osztva: az elsőbe a gyakorító igéket sorozzuk, a másodikba a névszóból képzetteket (az adatok, ha csak nincsen mellettük külön pontos idézet, a NySz.-ből valók).

1. Gyakorítók: *örvendez* TelC., MA., de *örvendezik* is már EhrC., JordC., *örvendezék: exultat* EhrC. 98., *örvendezték* Madarász: Evang. 126. — *égődöz* MünchC., »de az isteni édességgel elborítózom [ez visszaható ige] és az új boldogságával megégődözöm« NagyszC. 116. — *almadoz* (olv. *álmadozsz*) ÉrsC. 30b., de *almadoznak* 3. szem. uo. 527b., DebrC. 520. — *szakadoz, szakadoza, szakadozzon* a kódexekben stb. NySz., de *elszakadoznék* 3. szem. már Kár: Bibl., *szakadozik* 1702. Misk: Vadkert, Gyöngy: Char. 32. — *ingadoz*

¹ Nyilván visszaható igének érezték ezt a kettőt; vö. a jelentésre nézve: *vágyakodik, vágyódik, kívánczik* stb., az alakra nézve pedig ezeket a visszahatókat: *öltözik, töltözik, költözik, változik, rejtezik, tartozik.*

16. és 17. száz., *ingadozik* 17. száz. — *fütyötözik* (leselkedik) a pré-dára Nagyari: Orth. 157. — *csüggedez* 17. száz., de *csüggedözöm* RákF: Lev. — *szunnyadoz* 16.—18. száz., de *szunnyadozik* is már 17. száz. elején; — *mulatozok*: *cunctor*, *immoror*, *restito*, *pigror* C. (mindig iktelenül);¹ *mulatoz* és *mulatozom* 17. száz. — *kiáltozok*: *clamito*, *declamito*, *inclamito* C. (tehát szintén iktelenül); *kiáltoz* 17. száz. »*kiáltozom*, *üvöltözöm*: *clamito*« MAL., *kiáltozol* 17. száz. Veresm. — *romladozik* és *hasadozik* Gyöngyösínél (az utóbbi Char. 32); — *lengedezik*, *olvadozik* először Faludinál. — Csak iktelen adatok vannak a NySz.-ban a következő igékről: *fáradoz* (*fáradozok* WeszpC., Faludinál is még iktelen),² *dőlődözne* Pázm. (*dőledez* Fal.), *hajladoz* (még 1621-ben is), *izzadoz*, *akadoz* (Faludinál is), *gerjedez* (*gerjedezzen* stb.), *hazadoz*, *szaladoz*. Ma ezek magában az élő nyelvben, a beszédben rendszerint ikesek, így *serkedezik*, *ugrándozik* stb. (de persze csak a 3. személyben). Vö. még: *lengedezik* SzD. Kiadatlan költ. 101., *szaladozik* Hegyalja Nyr. 4: 422. Lisznyai: Uj palóc dalok 241., *borzadózám* Szász K. Schiller Búvárjában; *kiáltozik* Imre S. Néphumor 70., *ásítózik*, *sóhajtozik*, *sáptózik* stb. (Viszont *játszadóz*, versben, Szász K. Ford. 11.) — A Nyr.-ben tett kérdésünkre gyűjtőink azt felelték (31: 413—5 és 32: 397), hogy a *repedezik*, *szakadozik*-féle gyak. igéket *ik*-kel mondják Tolna, Somogy, Jásznagyk., Pest, Heves m., Kalocsán, Szegeden, Hódmezőv. (32: 350), Udvarhely m., Fehér m. (Gondán J. F. értesítése), Veszprém m.; ellenben *-ik* nélkül Vas, Hajdu, Abauj-Torna m. és Halason (32: 397). — Vö. még *nyilalodosik* MTsz.

2. Névszókból való igék: *bolondozik* már 15. sz. GuaryC. stb., *bolondozol* MA: Bibl., de *bolondoz[sz]* 17. sz. Matkó; — Izrael nem *figyelmezeek*: non intendit, már Kesztc. 214., *figyelmezzel* BatthyC. 273., *figyelmezic* MA: Bibl. 2: 36. stb., de *figyelmezők*: intendo, attendo C. MA., *figyelmezz*, *figyelmezzzen* 17. száz. — *bagzik* és *bagoz* 16. száz. — *kicsatáz*, Heltai, de *csatázik*, *csatázzék*, *csatázol* 17. száz. — »*jol gyümölczőz*, *jo fa leven*, így mutasd elted« (fszól. 2. szem. 1618. Vásárh. Kerekes F. Epitaphion 8), de *gyümölcsozik* Pázm., *gyümölcsozzem* TörtTár; — *haboz* és *habozsz* 17. száz. NySz., de »*habozik* elméd« (1678. Derkai: Örök élet 58). »Én már nem *habozom* s parttól sem távozom« (Amade: Vers. 118); — *hibáz*, »*hibát elkövet*« értelmében a 17. században fölválva *ikes* és *iktelen*; »*hiányzik*« értelmében Orczy Lőrincnél *ikesen* is, *iktelenül* is (NySz.);

¹ Calepinusban a z-végű cselekvő igék rendszerint iktelenek, így pl. még *üvöltözök*: *clamito*, *csergedezek*: *susurro*, *cimbalmozok*: *tympaniso* (de *okádozom*: *vomito*, mert alapszava is *ikes*: *okádóm*: *vomo*). Ellenben MA.-nél rendszerint *ikesek*: *mulatozom* stb. (de pl. *zörgedezek*: *susurro* MAL.) A *cunctor* fordítása C.-ban: *késem*, *mulatozok*, MA.-nél *késöm*, *mulatozom*; az *immoror* ford. C.-ban: *mulatozok*, *késülődöm*, MA.-nél: *mulatozom*, *késődöm*; a *pigror* ford. C.: *restelkődöm*, *mulatozok*, de MA.: *restelkődöm*, *maradozok*.

² Így Zrinyinél *fáradoz* Próz. munk. Horváth J. kiad. 172, 176, 250 stb. (*örvendez* 263, *elszakadoz* 293), *fáradozzon* 353, 354; de azért uo. *fáradozzék* 260, *fáradozhassék* 76, *fáradozék* 3. szem. 172. (A Zrinyi prózai munkáiból való idézeteket Hajnóci Ivánnak köszönöm.)

most is mondják *hibáz* Répce vid. MTsz. és Pápa vid. NyF. 17:17); — *egyez* és *különböz* a NySz.-ban jobbára iktelen (csak három idézetben van *különböz*ik;¹ néhol még ma is mondják: vkivel *megegyez*; az *egyezik* és *különbözik* ikésedését előmozdithatták: *alkuszik, egyezkedik, ellenkedik, veszekedik*); — *tétováz, tetovázzs, tetovázz, tetovázzon* a 18. századig, de *tétováz*ik PPBL. a *vagor* cikkben kétszer és a magyar-l. részben *megettétovázom* (Aranynál *tétováz*ik Toldi 6:2, de *tétováz* uo. 6:5); ellenben *távozik* a NySz. szerint mindig ikes volt; — *quartélozna* 17. száz. NySz., de *quartélyoz*ik ugyancsak a 17. században Thököly: Lev. 8 (de uo. 7: »az mi hadunk... egy hétig *quartélyozzon*«); — *dohányoz, dohányozok* és *dohányozom, dohányozhatom* 17. sz. vég. és 18. sz. NySz., most rendszeren *dohányzik, pipázik, szivarozik, cigarettázik*; — *utazik* Orczy: KöltH. 90; *úta*z vagy *úta*zik Beregszászi szerint Dissert. 90 *utazok* Fal. 771; Nagyváradon keresztül *utaz* Erdélybe (Arany Lev. 1:190); — »*kárt*áz, *kockáz, ostá*bláz« Fal. NySz. »*kockáz, kárt*áz sátor alatt« Amade uo.; »astragalizo: vörfélyét játszom, *kockázom*« PPBL.; »mint *kockáz*ik a sors szívünkkel« KisfK. 1860-i kiad. 8:46; »*kárt*áz, tájszokásilag *kárt*áz^{ik}« CzF. — *dikió*zik Figyelő 1877. 211. — *kugliz*ik Jók: RabR.² 88., *billiárdoz*ik Bp. Hirl. 1891. IX. 5. 11. — *hajó*z 17. száz. NySz., most rendszeren *hajó*zik, *csónakáz*ik, *ladikáz*ik (*gondoláz*ik Bp. Hirl. 1891. VIII. 31. tca), *kocsikáz*ik. — A Nyr.-ben tett kérdésünkre gyűjtőink azt felelték (31:413—5), hogy a *pipáz*ik,² *dohány(o)zik, szivarozik, utazik, kocsikáz*ik-féle igéket *ik*-kel mondják Tolna, Somogy, Jásznagyk. (Kisujszállás), Pest, Heves megyében. Kalocsán, Szegeden, Hódmezőv. (32:350), Udvarhely megyében (31:415, de itt kivétel *havaz* uo. 579), Fehér m. (Gondán J. F. értesítése), Veszprém m.; ellenben *-ik* nélkül Vas m., Hajdu m. és Abauj-Torna m. a Hernád völgyében; Halason is, de ott kivétel: *úta*zik (32:397). — Van még *boroz*ik (*borzik* is MTsz.) *söröz*ik, *pálinkáz*ik, *szalonáz*ik stb., *figuráz*ik MTsz. *tréfáz*ik (Mátyusföld, vö. *bolondoz*ik, *tréfálko*zik) stb. — Továbbá *maséroz*ik, *egrecéroz*ik stb.

Elz a régi ingadozás okozza azt a föltűnő jelenséget, hogy itt-ott olyan *z*-képzős ige is előkerül *-ik* nélkül, amelynek az ikesség lényeges eleme, mert visszaható jelentést fejez ki. Így már a BécsiC.-nek egy helyén (200) *virág*zik helyett ez van: »Isrl. *viragoz* monnal liliom«: Israel germinabit sicut lilium (a NySz. nem idézi). Vö. még: Szent Jakab havában is *virágoz* (Mel.: Herb., NySz.). A télizöld örökzöld, de soha nem *virágoz*: hasonlított

¹ A *különböz* cikk élén idézett adat Born.: Préd. 430b lapján van: Az ítelet es az karhoztatas czac anyibol külömbezic. Révai (953) az ikes *különböz*ik-et a régiségben nem is találta meg s csak újabb hibás alaknak tartja. — Zrinyi azt írja: *egyez* a közönség ítéletével (Próz. munk. 323), de: Nincs hasonlatosság, aki jobban *egyezzék* egymással, mint... (340). Továbbá: *különböz* (383), de *különböz*ik (309).

² A *pipáz(ik)* ige helyett több vidéken csak a *pipál* alakot használják.

egy férfi és hölgy közti barátságához (vers-idézet Jók. Rab Ráby 151). — Hasonló jelenség *rugódozik* helyett (vö. recalcitro: ellene *rugoldozom* C., így MA.² és PP.): *rugodoz* már GömC., *rugoldoz* Pázm. és ellene-*rugodozna* már ÉrdyC. NySz.

VII. Az -l-képzős igék ingadozása.

Ezek nem mutatnak annyi ingadozást, mint a -z-képzősek, fejlődésük mégis némileg hasonló s minden esetre fölötte érdekes. Egyes tárgyatlan l-végű igék ragozása már a legrégebb kódexekben következetlen, s ennek oka itt is jóformán ugyanaz volt, mint a z-végűeknél: hogy egyeseket kétféle jelentésüknél vagy kétféle (tárgyas és tárgyatlan) használatuknál fogva megilletett a kétféle ragozás. Valamint pl. *poroz* és *porzik*, épúgy régi igepár lehet határozottan megkülönböztetett jelentéssel *porol* és *porlik* (az utóbbi a NySz.-ban a 17. század óta idézve, de az elsőre nincs régi adatunk).¹ Ilyen példából indulhatott ki az a nyelvsvokás, mely egyes tárgyatlan l-végű igéket ikes alakban is használt. Hozzájárulhattak aztán egyes más analógiás hatások is. A MünchC.-ben még iktelen *betegl* ige már az EhrC.-ben s a WinkC.-ben ikes: *beteglik*, *beteglek*, *beteglenék*, valószínűleg a *betegeskedik*, *sínylik*-félék példájára. Az *eszik*, *iszik*, *lakozik*, *jólakik*, *zabálk* analógiáját követhette *ebédlik* és *vacsorálk*. Különös, hogy az előbbi minden régi adat szerint ikes *ebéllik*, *ebédlöm*, *ebédljél*, *ebédlegelöm* MA. stb.), az utóbbi is a NySz. idézeteiben ikes, de MA.-nál iktelenül is elfordul: szótárában (1611) »coeno, *vaczoralom*, *vaczoraloc*«, »coenito; gyakran *vaczoralom*, *vaczoraldogaloc*«, nyelvtanában pedig »*vacsoráll*: coenat; *ebéllic*: prandet« van egymás mellett (CorpGramm. 237). — *Bűnhődik* példáját követhette a *lakolik* ige, melynek iktelen alakját a NySz.-ban nem is találjuk, csak Baróti SzD.-ból idézve és a 2. személyt Pázmányból: *lakolsz*; ellenben *lakollyal* 1598, *lakolnék meg* (3. szem.) 1619, *lakolik* 1649. A *gyónik* analógiájára *kommunikálk* GömC. 297 és LevT. 2:284. — Ezek ma mind iktelenek.

¹ Kezem ügyében legrégebbi adat 1835-ből Kassai Szókönyvében, de nem a rendes jelentéssel, hanem »*porol* az esső« (Márton J. szótárában *ausklopfen* nem *kiporolni*, hanem *kiporozni a ruhát*). — *Szabol*: szakít MTsz. és *szablik*: szakad Nyr. 30:103 (mind a kettő Vas megyéből); ámde a *szabol* alak kétes, mert a MTsz. egyetlen adatot idéz: a sapka le volt félig *szabolva*, ez pedig szintén a *szablik* igeve lehet.

Lángol és *lángall* mellett *lángallik* van Pázmánynál és *langal-lik* a székelységben. Viszont a *hanyatlík* ige Apácai Cserénél ikesen is, de iktelenül is előfordul: a nap *meghanyotlik* (Enc. 1803. 348), és: melegre vagy sűrűre *hanyatol el* (uo. 217; *hanyatoljon* Mon. Irók 23:588, NySz.). — *Világol* NySz., MTsz., de a 19. sz. óta *világlik* is.

Tündöklík, bujdöklík, mint a NySz. mutatja, régente mindig ikés volt (vö. *tünik*); *esdeklík, faldöklík, haldöklík* úgy látszik szintén, vö. Kr.-nél; *haldöklík* Baróti SzD. kiadatlan költ. 101., *esdekelem* PP. Edernél is. Az első háromnak alapszava is ikés: *tünik, bujik, bujdöki, esik, esdik, esdeki*. — A tárgyas *öldöki, faldöki, nyeldeki, érdeki* mindig iktelen volt, s nyilván ezeknek az analógiájára használják újabb irodalmunkban a többit is iktelenül: *tündöki, bujdöki, esdeki, faldöki, haldöki*. — *Szöliki, megszöliki* a székelységben, talán a *megszöliki* mintájára (*szöliki* Kriza 6. Kádár Kata; a harang *szöliki* Regös én. 334.; de a Kádár K. egyik változatában *szöliki*, Kriza 4). — *Lehell* mellett *lehellik* (és *lehelléki*) is van a 17. sz.-ban. — *Fuvall* helyett úgy látszik *fuvallik* is van a székelységben, vö. *fuvallöki* (szél nem *fuvalléki*, Arany-Gy. Népk. gy. 3:23). — *Csücsül* h. *csücsüllik* Alsófehér m. Nyr. 25:349.

Érdekes külön csoportot tesznek a következők: *bomol, omol, romol, botol* (*csötöl-botol*), *fesel, foszol, oszol, hajol*. Ezek eredetileg iktelenek s többnyire még régibb nyelvemlékeinkben is azok, de már egyes kódexekben ikések, később ez a forma mindig jobban-jobban terjed és kiszorítja az iktelent. Már 1815-ben Beregszászi Nagy Pál a *bomliki, romliki, omliki, ömliki, háramliki, oszliki, foszliki, fesliki, hajliki* alakot tartja szabályosnak, noha megengedi a *bomol, romol, omol, ömöl, háramol, oszol, foszol, fesel, hajol* formákat is: »quibus poëta libere metri causa uti potest, sed vitabit orator« (Dissertatio 78). S az utolsó száz évben csakugyan inkább csak versben fordulnak már elő, prózában ritkábban.¹ — A soká tartott ingadozás okozta, hogy néha már egy-egy régi írónk is vegyest alkalmazza a kétféle formát. Pl. már a 17. sz. közepén Vitnyédi István leveleiben *elromol* (TörtT. 15:22) és *elromliki* (uo. 68); a Zrinyiásban: bor *kiomliki* (2:15), de: én reájok *omlok* (14:18).² Zrinyinek prózai munkáiban (Horváth J. kiad.) *romliki* 261, 301,

¹ Prózai példák: Hasonló a rózsához, melly csak most *fesel* bimbójából (Kaz. Munk. 2:219). *Előfesel* a hant... (uo. 10). Félteve *omol* kebelére (Jókai, nemz. kiad. 10:233). — Azonban néhol még ma is él az *omol, romol* alak, pl. Debrecenben, l. Nyr. 11:313.

² Zrinyi használatának megállapításában (itt s a VIII. és X. szakaszban) segítségemre volt Bászeli E., Hajnóci I. és Laczkó G.

de *elromol* 277. Pázmánynál *kifesel* és *fesellyél-ki*, l. NySz. Apácai Csere erdélyi létére tétovázik: *elromlik* Enc. (1803-i kiad.) 281, de *omol* 146, *eloszol* 287, *meg ne romollyon* 357, *meg ne bomollyon* 443. Czeglédi is fölváltva *romol*, *bomol* és *romlik*, *bomlik* alakban írja. Sőt a 17. században ilyen mondatot is olvasunk: A ház *le-omlic*, *el-romol* (Com.: Jan., NySz.).

Ezeknek az ikesítésében nagy része lehetett annak a körülménynek, hogy *bomlik*, *romlik* stb. szemben áll a megfelelő tárgyias *bont*, *ront*, *ont*, *fejt*, *foszt*, *oszt*, *hajt* alakokkal s ez ellentét miatt mintegy visszaható jelentést vesz föl: *bomlik* = bontódik, *romlik* = rontódik, *feslik* = fejtődik stb. (a *hajol* igének a régibb nyelvben sokszor a képzője is visszaható: *hajúl*). — Az egyes igékre vonatkozó adatok itt következnek (jobbára a NySz. alapján, vö. még Révai Gram. 953).

Bomlik ikesen először Pázmánynál és Zrinyinél: *felbomlik* a barátság (Pázm., NySz.), az tanács *elbomlék* (Zrinyi, NySz., *megbomlik* Zr. Hadtört. m. Horváth J. kiad. 340, *bomoljék* 266, *bomolhatik* uo.; azután *bomlik* Thaly: Adal., Fal. stb.). Előbb csak *bomol*, *bomla*. — *Omlik* először Zrinyinél (*kiomlik*) és Gyöngyösinél, a régibb forrásokból csak iktelen példák, Zrinyinél vegyest ikes és iktelen. Az *ömlik* ige mindenestül csak Kazinczy korában keletkezett az *omlik* analógiájára (*ömlik*: *ömlik* = önt: ont). — *Romlik* szintén Zrinyinél és Pázmánynál fordul elő először ikesen (*elromlék* a pohár, Pázm. Imáds., id. Révai; azonfölül Haller Jánosnál, Apácainál stb. l. NySz. *romlik* Szól. és *el-r.*, *be-r.*; vö. még 17. száz. *megromlék* Lép.: FTük. 18). — Az iktelen *hárámol*, melyet Beregszászi említ, a NySz.-ban nem fordul elő, csak *hárámlik* stb., amazt nyilván csak kivételesen mondhatták az *omol*-félék hamis analógiájára. — *Botlik*: föltűnő, hogy ez már a DöbrC.-től kezdve többnyire ikes, alighanem a rokonértelmű *botránkozok* és *tántorodik* erős hatása miatt (vö. MA. szótárában: »caespito: *botlom*, *botrankozom*«, »offenso: *botlom*, *botrankozom*«, »talipedo: *bokamra botlom*, *tántorodom*«; ha *botlol*, félj az eséstül, Vitnyédi, TörtT. 15:68). De azért még a 17. században is sokszor iktelen: *botolly*, *megbotlasz*, *csötöl-botol*, *ne csötöllyön-botollyon*. — *Kotlik* Fal. 666, de *kotyoloc* MA. többször; ma is van nyelvjárásokban *kotol*, *kotyul*. — *Ötlik* iktelenül nem is kerül elő a NySz.-ban, hanem: *előtlec* DöbrC., *kiötlik* és *ötlik* 3. szem. Heltai stb. — *Fesel* a NySz.-ban többnyire iktelen, de már PéldK. és ÉrsC. *feslik*, Heltainál *megfeselhetik*, Pázmánynál *fesellyél-ki* és egyúttal *ki-fesel*! — *Foszlik* először Faludiból idézve, de iktelen alak sincs régibb a NySz.-ban. — *Oszlik* először Zrinyinél, aztán Faludinál fordul elő, más régi íróknál: *oszol*. — *Hajlik* ikesen először csak Gyöngyösinél MV. 1:11: a tölgyfa *meghajlik* (a rímek is: *bomlik*, *öszeomlik*).

Az *l*-végűek közül az egytagú *gyúl*, *hül*-féléről a többi egytagú igével kapcsolatban szólunk.

VIII. Az *-an en-*képzős igék.

Cseppenik-féle mozzanatos nyilthangú ikes alakok a 17. század óta fordulnak elő, azelőtt csak *cseppen*, *csattan*, *pattan*. De volt már előbb is néhány zártabb-hangú *-on-ik ön-ik* végű ikes mozzanatos ige: *csökkönik*, *csaponik*, *gyaponik*. E két képzésmódnak kölcsönhatásából és keveredéséből állott aztán elő egyfelől az utóbbiakból *csökkenik*, *csappanik*, *gyappanik* és *csökken*, *csappan*, másfelől az előbbiekből *cseppenik*, *csattanik*, *pattanik* stb. Az ingadozás a 17. században kezdődött (Zrinyinél már rendszeren ikesek, l. idézeteinket, mégis pl. *megrettenhetne* Hadtört. munk. 246. Horváth J. kiad.):

Csökkönik, *csökkönik* 15., 16., 17. száz.; 1. szem. *meg nem chekenem* (olv. *csékénem*) FestC. 394.; már a 17. században Pázm. *megcsökkénik*, 18. száz. Csúzi *megcsökkénik*; de Halason még most is van *csökkönik*, MTsz. — *csaponik* 16., 17., de a 17. században már iktelen ragozással is: *csaponsz ki*, *ne csaponj ki*, Matkónál magánál fölváltva *visszacsaponik* és *félre csappan* NySz.; most *csappan* és (pl. Gőcsejben) *csappanik*, de Nagykúnságban és Hevesben még régiesen *csaponik* MTsz.

Cseppen 16. száz., *cseppenik* 17. száz. (Zr.) — *retten* 15., 16. száz., pl. *megreddene*, *megrettene* a kódexekben, *megrettenik* a 17. száz. elején Zvonaricsnál és Zrinyinél, *megrettenem* Lépes B. — *rohan* a kódexekben csak *rohanjon*, *rohana*, de Zvon. *rohanik*, Lépesnél *rohanol* 1616. FTük. 43; — *pattan* 16., 17. száz. stb., de Zvon. *pattanynyék*; — *rezzen*, a kódexekben csak *rezzene*, *rezzenjen*, de Zrinyinél *rözzenék* és *röppenék* 3. szem., Fal. *elröppen* és *elröppenik*; — *zörrenik* Zr. (Abafi kiad. 93). — így még *pihenik* Fal. 142, *döbbenik* Vör. Tündérv. 100, *megcsappan* és *megcsappanik* MTsz. — »*Kivigygyanik* a nap: ki-kibukkanik a felhők közül« Sopron m. Nyr. 33:419. — *Csattan*, *pattan*, *zökken* Baranya, Esztergom, Szatmár, Hajdu m., a palócoknál, Háromsz., Maros m. stb., de *csattanik*, *pattanik*, *zökkenik* Somogy m., Orosházán stb., l. Nyr. 29:236—7. — Nevezetes, hogy (Gondán Felicián értesítése szerint) a székesfehérvári nép különbséget tesz a kétféle alak között: valami *csattan*, *durran*, *puffan*, de ha van határozott alany, akkor azt mondják pl. hogy a puská *eldurranik*, a Pista *betoppányik* stb.

IX. Más többtagú igék ingadozása.

A *vadász*, *halász*-féle denominális s a *legelész*, *heverész*-féle gyakorító igék régente úgy látszik rendszeren csak iktelenek, ellenben *enyészik* és *tenyészik* ikes igék voltak. Lehet hogy ez utóbbiak hatása alatt, lehet hogy az intranzitív jelentés kifejezésére — amazok is sok vidéken ikessé váltak.

Legelészik a regös énekekben rendszerint ikes (de pl. Jókainál *legelész*); — *vadászik* Jók. Szeretve mind a vérp. 5:46. Erd. Aranyk. 17. — *vadász*, *halász* Háromsz., Maros m., Halmágy, Baranya, de *vadászik*, *halászik* Somogyban, Orosházán stb., vegyest iktelenül és ikesen Szentesen, Esztergomban, Keszthelyen, l. Nyr. 29:236—7. — *csikászik*: csikot fog Szatm. m. Nyr. 9:138.

Viszont *tenyész* iktelenül Gyöngyösinél, versben, és *enyész*, *tenyész* a 19. században gyakran, kivált költőknél.

Érdekes, hogy *hazud* és *álmod* a régiségben mindig iktelen (*álmadoz* is; *álmadozik* a NySz.-ban először a 18. századból van idézve). *Álmod* előfordul még Csokonainál, *hazud* Petőfinél és Aranynál, s ma is él még mind a kettő pl. Debrecenben (*álmad* Szlavóniában is). Érdekes ez a régi rímes közmondás: Aki sokat beszél, vagy sokat tud, vagy sokat hazud. (Vö. még Révai 954.)

Tudd meg, hogy fektébe rólam *álmod-é* (Csok. Lilla 1:14). Halál ne vidd el... a *fiut*, soká ígérte őt éltetni az ég... vagy álmunk is *hazud*? (Pet. Jövendőlés; így Arany: Az örök zsidó és Arist. 1:262.) A debreceni nyelvjárásról l. Nyr. 11:313.

Kapkod, *röpköd* helyett néha *kapkodik*, *röpködik*, nyilván a visszaható *-kod-ik* képzésű igék analógiájára. Pl. *kapkogyik*, Kálmány: Vadvirágok 1:1. Szerellemmel *repkedik* ismét (a madárka, Vör. Dél-sziget 325. v.). Bús panasszal *repkedik* fölötte kis galambja (Vör. Csák; így Ungvárn. Tóth L. Versei 178).

Szintén *d*-végű igék ikesítését látjuk a köv. példákban: Ha a vérből sokat szí, *megposhadik* (Dug. Péld. 1:203); *kiszáradik* (rím-ben Amade: Vers. 145); *borzadik* (Faludinál rím-ben, Egri gimn. Értesítője 1891. 41); *izzadik* (Répce vid., Kecskemét); jól *éfüradik* (Tapolca); *szunnyadik* Alsó-Fehér m. Nyr. 25:349, *ne szunoggyék*, székelj táncszóban Nyr. 4:183 s a NySz.-ban is előkerül ikesen, vö. *álmodik*; *vígadik* (Zrinyi: Elégia fia halálára, és csángó, Nyr. 30:114).

Nevezetes még, hogy a 3. személyben ma a legtöbb nyelvjárás *-ik* nélkül használja a tehető igéket: *ehet*, *ihat*, *alhat*, *fekhet* stb. stb. (vö. I. szakasz).

X. Egytagú igék ikesedése.

Éddigi fejtegetéseinkben többnyire olyan esetekkel foglalkoztunk, amelyekben iktelen igék idő folytán különböző okokból ikessé váltak. Ezekhez sorakozik végül egy csomó egytagú tárgyatlan ige, mely — részint a köznyelvben, részint csak egyes nyelvjárásokban — ikessé lett.

Legrégibb példa erre a *szökik* és *szökdösik*; ezek eredetileg ugrást és ugrálást jelentettek s alkalmasint az *ugrik* hatása alatt váltak ikessé. Eredetileg iktelenek voltak (l. NySz.; *szök* a NySz.

szerint TelC., Melius és versben MA.; azonkívül pl. LobkC. 288: *fel zewk*).

A régieknél iktelenek voltak a következő egytagú igék: *foly, úsz, csúsz, mász, asz*. Ezek úgy látszik a 18. sz. eleje óta váltak ikessé,¹ még pedig alkalmasint olyan rokonértelmű ikés igék miatt, minő pl. *folyamlík NySz., omlík, esik, csuszamodik, uszamodik NySz.* stb. Az első négy úgyis mutat egymás közt is jelentés- és hangzásbeli rokonságokat: *folyík ~ úszik, úszik ~ csúszik, csúszik ~ mászik* (így még *kúszik*, Mikszáth: A Plutó).

Folyík 18. száz. 1768 PhilKözl. 28:457 és Orczy L. NySz., de már 1691 *folyhatik*, Matkó: Élő kenyér 61. — *csúszik* Fal. — Révai is említi a *folyík, úszik, csúszik, mászik* alakokat, de hibáztatja Gram. 953 és 1029; szintúgy Beregszászi Diss. 54 és 77; és Kazinczy Lev. 3:95. — *Fojík* a nyála, mint a veszett ebnek (Dug.: Pél. 58. A *folyík* hatása alatt néha *lábbik*, de ritkán: »fenn *lább* v. *lábbik* a száraz fa a vízen« Beregsz. Diss. 87.) — Mai irodalmunkban rendszeren ikések.

De egyik-másik vidéken még ma is iktelenek, pl. *foly*, ill. *foj* a Székelyföldön (Nyr. 5:221, 6:231, MNyszet 6:235, *folyjon* Arany-Gy. Népk. 3:103), Udvarhely m. (Nyr. 31:579),² Halmágy (Horger), Hétfalu (Nyr. 4:375), Sopron m. (Mikolík Imre ért.), Debrecenben *foj* és *fojók*; — *úsz, csúsz, mász* Vác (Nagy Sándor), *csúsz, mász* Alsó-Csallóköz (Mészáros Gy. ért.), Nyitra vid., Zilah vid. és Halmágy (»Kinek szíve hova húz, keze-lába oda csúsz« Zilah vid. Nyr. 27:546); *asz* Szék. Nyr. 2:521, s azért *asszon* Kriza 327.

A *vágy* igét csak a 19.-századi írók kezdték ikésen használni, talán azért, mert magát a *vágy* alakot a nyelvújítók megtették főnévnek. »Hallani őt *vágyik* az agg király« (Tompá Költ. 1:45).

Az *esik* ige analógiájára *hull* helyett sok vidék azt mondja: *hullik*; így az Alföld és Dunántúl nagy része, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Csongrád, Torontál, Bács, Zala, Veszprém, Komárom m.³ (»Estve, ha a nap lenyugszik, utána gyöngyharmat hullik.« Nagykőrösi népdal, Erdélyi: Népd. 2:195.) Ez az alak nagy elterjedése miatt már az irodalomban is föl-fölbukkanik, pl. A pusztában fürjek ugyan vannak, de manna nem hullik (Baksay: GyÖ.

¹ A Zrinyiászbán még *foly, úsz, csúsz*. — A 18. század két írójánál *hatik* is van *hat* helyett, l. NySz.

² De uo. *mászom, mászik, csúszom, csúszik*.

³ Forrásainkat itt nem idézzük egyenként, a bizonyító adatokat könnyű megtalálni az illető nyelvjárások leírásában a Nyrben s a Nyelvészeti Füzetekben, továbbá a Nyr. 31:579. és 32:351—2. l. között válaszokban; a többit szóbeli értesítésekből tudjuk.

1:34). — A Répce vidékén azt is mondják: *dülik* (Balázs Sándor ért.), nyilván szintén az *esik* hasonlóságára.

A *vész* ige a dunántúli nyelvjárásokban régóta ikessé lett, már a 18. században előkerül Faludinál *veszik* (NE. 59, de nála rendszeren *vész*) és más dunántúli forrásokban (pl. 1768 egy veszprémi iskolai vígjátékban Phil. Közl. 28:453; vö. még Nyr. 30:278).¹ De máshol is dívik, pl. Gyöngyös vidékén, Halason stb.

Dunántúl, de több más vidéken is ikés a *hülük*, *fülük*, *gyülük*, néhol csak egyet vagy kettőt használnak ezek közül ikésen, néhol pedig olyan jelentésbeli különbségeket is tesznek, mint pl. *meggyülük* a daganat, az ujjam, de *meggyül* a bajom vkivel² (így Debr., Szabolcs, Szatmár, Veszprém) vagy viszont *meggyül* az ujjam, de *gyülük* az ember (sok népnyelvi adat Nyr. 33:359).

A *fülük*-et már Kazinczy említi, azt mondja: »Nógrádban a *foly folyik*, Biharban a *fül fülük*, mely szenvedhetetlen anomalia, sőt még több« (L. 3:95., vö. 4:6!). Arany Toldijában: »Most van a dandárja réten a munkának, de foga nem *fülük* ahhoz e gazdának« (vö. »Ha semmi úttal nem *fül* szíve férjéhez, vallyék el tüle« Pósa-házi, NySz.). — (Adán Bács m. és Gyöngyös vid. még azt is mondják: *fülük* Nyr. 27:409 és Nagy József ért.)

Fogy helyett *fogyik* szintén nagyon elterjedt forma, így mondják a többi közt Alsó-Fehér megyében, Torontálban, Baranyában s a Répce vidékén. Lehet, hogy ezt olyan rokonértelmű igék hatása okozta, mint pl. *kopik*, *fogyatkozik*, *múlik* stb., de az se lehetetlen, hogy a *rogyik* igének hangzásbeli analógiája mozdította elő a *fogy* ige ikesedését. Viszont a *fogyik* hatásának lehetne tulajdonítani a *fagy* ige ikesedését: *fagyik* (Veszprém m., Baranya m., Kecskemét, Alsó-Fehér m.), de ez a jelentés révén összefügghet a *hülük*, *fülük* ikességével. Szintúgy a *forrik* alaké (csángók, Alsó-Fehér m., Halmágy, Érmellék, Répce vid.; amíg a tanítók szíve az ő szívével így *forrik* össze, Nemz. Iskola 1902. 42. sz. 5) és a *tüzik* igéé ezekben a kifejezésekben: *odatüzik a nap* (Keszthely, Répce vid.), homokpuszták talajában erősen *megettüzik* a nyári nap (Varga O. Földrajz 23, 48).

Más népnyelvi példák még: *nyitik* a virág (Nagybánya MTsz. és Bihar m. Nyr. 5:331), *nyit* × *nyülük*; — *fújik* (csángók); — *pangik* (Vác); — *sugik* (Répce vid.), *búgik* (Szekélyföld MTsz., de Vácon és Adán is), *rívik* (Mohács); — *vívik*, a *vívódik*, *küszködik* anal. Eger Nyr. 18:23., Mohács és Alsó-Fehér m.; így már 1702-ben

¹ Azért írja Kis János Iphig. 3:1: Én *vesszem* itt, s holttestem öszvezúzva essék le egy kőszikla bércről.

² De pl. Mikszáthnál: Még övele is *meggyülük* a bajom (Különös házasság¹ 1:216); és Eötvös Károlynál (15:40): Addig csak *összegyül* a pénz.

Miskolczinál: *megvívik* NySz.; így Csokonainál: Itt *vívik* hazánknak sok hadra nőtt fia (A nem. felül.), Aranynál: Ott nem az istenkard által Buda *vívik* (B. H. 12. é.) és Petőfinél: Velem *vívjék* (Coriol. 1:1); Beregszászinál *vívik* et *víjik*, certat (Diss. 28, 32); — *megállik* csáng.; *felállik*, 1763-i szakácskönyvből idézi Barna F. Az ikes igék 33.

Nevezetes, hogy néhány egytagú igének ikes alakja is fejlődött, de csak egy-egy külön jelentésben, úgyhogy az iktelen és az ikes alakot a használatban megkülönböztetjük. Nyilván úgy történt a dolog, hogy a külön jelentés miatt a nyelv-érzékre nézve megszokadt a kétféle használat közt az etimológiai kapcsolat: az ember oda-*ér* vhová, ebben más igét éreztek, mint pl. ebben az átvitt használatban: *ér* v. meg-*ér* a gyümölcs (így is előfordul még a 17. században), s utóljára aztán emez — vagy azért, hogy a cselekvőségnek gyöngébb, kisebb fokát jelöljék meg benne, vagy pedig bizonyos képzettársulások, bizonyos rokon-jelentésű igék analógiája miatt — ikessé vált. Ez az ikes *érik* alak már régebben kifejlődött,¹ a többi idetartozó példa újabb eredetű. — Pl. ezeket: vmihez hozzá-*nyúl* és *nyúlik* ami nyúlós, a bőr stb., el-*nyúlik*, ki-*nyúlik* — a régiék nem különböztették meg, hanem azt mondták: *nyúl*, el-*nyúl*, ki-*nyúl*; ma emezeket mindig ikesen mondjuk, mint a *nyújtózkodik*, *terpeszkedik*-féle rokonértelmű szokat. A palóc nyelvjárás, pl. Nógrádban, egy kissé eltérő használatot fejlesztett: *nyúl* az ember vmi után; *kinyúl* vhoneét, ami kifelé áll v. mozdul; *nyúlik* pedig a bőr, enyv (ugyanilyen különbséget állapít meg Szvorényi: Olvasókönyv 1⁵:113 s azt írja: A fal párkányáról egy idomtalan kódarab *nyúl ki* az út fölé). — Ha az ember meghajtja magát, azt mondjuk: *meghajol*, *lehajol*, ellenben az ág *lehajlik*, *hajlik* a vessző (a nép ugyan több vidéken az emberről is azt mondja, hogy *lehajlik*, így Pápán, Debr., Szabolcsban; a köznyelvben csak metaforában: *hajlik a szóra*). Régente mind iktelenül mondogatták: az ág *lehajol*, *hajol* a vessző (és *hajul* is). — A népnelv itt-ott még sajtóságosabb különbségtételre használja a két formát. Néhol, mint már láttuk, különbséget tesznek a *gyül* és *gyúlik* között, továbbá a *gyül*, *fül*, *hül* igék közül csak egyet vagy kettőt használnak ikesen, nem pedig mind a hármat (pl. *fúlik*, de *hül*). —

¹ Újabbán a népnelvben még egy használatban lett az *ér* ige: vmi *ráérik* az emberre (*rejám érik* az álom, Kriza 29.; l. még Arany: Arist). — Régente azt mondták: *megért* a gyümölcs, *ért* gy.

Nyelvtanírók néha más, kétes értékű különbségeket is tesznek. Szvorényi pl. azt írja: »*egyez*: megegyez, egyességre lép vki; *egyezik*: megegyezik, egyenlő vmi vmivel; *jelen*: megjelen vki vhol; *jelenik*: megjelenik a könyv, dolog« (Nyelvt.¹ 218. §). Személyekre vonatkoztatva sokszor mondjuk és írjuk: *megegyezek* vkivel vmiről, *megjelenek* vhol, *megjelenesz*, s úgy látszik, csakis ebből az iktelen ragozásból következették ki a *megegyez* és *megjelen* formát.¹ Így csakugyan az 1. személyű *levelezek* kedviért *levelez* az ember, de *levelezik* (v. *leveledzik*) a fa (Szvorényi).

XI. Ikteleenné vált igék.

Az eddig tárgyalt ingadozásokban már a 16. századtól kezdve azt az irányzatot látjuk, hogy számos intranszitiv iktelen ige ikessé válik, részint azért, mert rokonértelmű reflexív ikések analógiáját követik, részint mert intranszitiv voltukat akarták a beszélők az ikés formával külsőleg is megjelölni, noha már anélkül is tárgyatlanok voltak. Tulajdonképp azon kell csodálkoznunk, hogy az ikesség jobban el nem terjedt; mert hiszen ha a *mílik válik*-féle igékben az *ik*-nek az volt a célja, hogy a tárgyatlanságot jelölje — aminthogy más célja alig lehetett — akkor megvolt a lehetőség, hogy idővel minden tárgyatlan ige ikessé váljon.

Ezzel az általános irányzattal ellentétben csakugyan ritkán tapasztaljuk azt, hogy viszont egy-egy régi ikés ige ikteleenné válik, pl. *lépik*: *lép*, *rogyik*: *rogy*, *pökik*: *pök*, *küzdik*: *küzd* stb. Ez a jelenség sokkal ritkább, de egy-két példáját már szintén a 16. század óta kimutathatjuk.

Egy taguak közül a következők tartoznak ide:

lép-ik a régi nyelvben ikés volt (pl. myhelen kylepyk masherre LevT. 1:18, egy szép török gyermek ura hagyásából az házba belépék Zr. stb. 1. NySz.) s a székelységben maiglan megmaradt ikésnek² (*lépik* Kriza 480, 481, Nyr. 10:43, *belépék* 3. szem. Arany-Gy. Népk. 3:66, *lépjél* Kriza 357; így Halmágyon NyK. 31:390 és Alsó-Fehér m. Nyr. 25:349). Ámde már a Katalin-legendában megvan az iktelen 3. személy: *leep* (ríme: *neep* ÉrsC. 505b., pedig uo.

¹ Olyan szabályt is kiokoskodtak némelyek, hogy a fölt. mód 3. személyében vagy azt kell írni *omolna* vagy azt hogy *omlanék*, mert *omol* iktelen ige, de az *oml-* tőalak ikés (*oml-ik*), tehát hibás az ilyen 3. személy: *omolnék* v. *omlana*!

² Mikszáth egyik elbeszélésének ez a címe: *Mindenki lépik egyet*; s a szerző megjegyzi: »Már a cím is mutatja, hogy Erdélybe vezetem olvasóimat.«

a 448b. lapon a mult idő 3. személye ikes: *lepek*, azaz lépék ő, ríme: *ültepek*). Azután csak Faludiból és Barótiból idéz a NySz. *lép* és *lépj* alakot (de Faludinál még *bé-lépik* is van többször), továbbá Faludiból ilyen 1. személyt: *ellépek*, és PPBL. szótárából »regredior: *visszalépek*«, Barótiból: *lépjek*.¹ — Révai természetesen ikesnek mondja az uralkodó régi használat szerint (Gram. 919), ellenben Beregszászi már az újabb használatot követve megállapítja, hogy iktelen (Diss. 77). Hogy miért lett iktelenné, bajos megmondani, talán a *hág, jár, kél*-féle igék példáját követte.

rogy-ik régente úgy látszik szintén általánosan ikes volt (vö. NySz. és Kr.) és sok vidéken ma is ikes, pl. Alsó-Fehér m., Érmellék, Mohács, Komárom vid.; a komáromi Jókai mindig így írja s néha más újabb írók is (pl. »térdre *rogyik*, földre borul« Győry Vilmos).

pök-ik-ből lett a mai *pök* és *köp* ige; egész a 17. századig a NySz. szerint rendszeren ilyen ikes formákat használtak: *pökik*, *pöken-dik*, *pöknék* (3. szem.), *pököm* (tárgyatlan), így MA. szótárában *alá-pököm*, *red-pököm*, s még egy 18. századi székely forrásban: »had *pökjem* először« (1700—50. Csiksomlyói miszt. 80); de egy iktelen adatot már a 16. századból idéz a NySz.: *pökz* azaz *pöksz* (Decsi: Adagia); evvel egykorú adat: Mikor vmely tiszta emberre *pökénd* az ilyen ember, mosódjék meg az (Kár. Bibl. III. Móz. 15:8; így MA. Bibl. is); s a 17. sz.-ban Czeglédi írja: »Megh pirul mikor Attya ortájára *pök*«; — több vidéken, kivált erdélyi nyelvjárásokban, maiglan ikes maradt: *köpik* Dés (Nyr. 22:478), Alsó-Fehér m. (25:349), Halmagy (NyK. 31:390), *töpik* Székelyf., *pökik* Székesf. (de iktelen a gyakorítója: *pököd*, Gondán F. értesítése).

küzd — ez az ige régi emlékeinkben néha így van írva: *kűszödik*, tehát *kűszödik* v. *kűszödik*, s ez époly mellékalakja a *kűszködik* ige-nek, mint pl. *emelödik*: *emelkedik*, *verödik*: *verekedik* stb. — a *kűszödik* ige már kódexeink korában előkerül összevonva *kűsz(ö)dik*, *kűzdik* alakban, így PeerC. 319, később aztán mindig így, még 19. századi íróknál is, pl. Kevély nép, mely *kűzdik* majd a félvilággal (Vitk. Munk. 1:179). Vergődöm én és *kűzdöm* a szelekkel (Kölcsey: A reményhez). *Megkűzdöm* az ördögökkel is (Szigl. Rózsa 120). Talán a szél *kűzdik* vele (Erödi B. A balk. népek költ. 34. Olsó kt.) Ma is ikes a népnyelvben, a székelyeknél (rendszen *kűzsdik*, *zs*-vel, így Halmagyon is NyK. 31:390), a csángóknál s a palócoknál (*kűzgyik* Pintér: Népm. 69. és Gyöngyös vid., Nagy József ért.). A székely Bőjthi Antal is így ragozza gramatikájában (1794): *kűzdöm*, *kűzdöl*, *kűzdiik*, ikesnek mondja Révai és Kr., és még CzF.-nál is azt olvassuk: »Némelyek használják *-ik* nélkül is«. Kétségtelen, hogy csak a 19. században kezdték a mai irodalmi formájában használni, pl. Testhalmok közepett *kűzd*, noha élte szakad (Kisf. K. Mohács).

esd-ik régente szintén ikes volt; noha a NySz.-ban nincsen döntő példa, ezt következtethetjük a rokon *esik* (NySz.), *esedezik*, *esde-*

¹ Calepinusban ez van: »grandigro: nagyokat *lépöm*«; aki Calepinust földolgozta a NySz. számára, hibásan erre javította: nagyokat *lépök*.

kik, esdeklők, esenkedők igeformákból s abból, hogy még a 19. századi írók is így élnek vele: Térdin *esdik* a kis angyal (Kisf. K. Karácsonéj). Istennek *esdik* (Czuczor Költ. 1:186). *Esdem* (Arany: TSz. 12:72). De a 19. század irodalmában lassankint az iktelen *esd* alak állapodott meg.

A következők a mai köznyelvben s az irodalomban is rendszeren ikések, de egyes íróknál — kivált költőknél — s egyes nyelvjárásokban iktelenné válnak (s ez jórészt már az ikes ragozás megzavarodásának következménye):

bujik, búvik h. *buj* már Pázm. Nyr. 3:453; füledben ha vmi fereg *buy* 1663. (OrvK. 25); *búvok, búvsz, búv* GKat. CorpGram. 301; így ma néhol Somogyban, *bú* Debr. stb. Gyorsan *elbú* a kunyhó tövébe (Erdélyi: Cigánylakzi). Párnájába *bébú*, hjába (Gyulai: A gonosz mostoha).

nyílik h. *nyíl* már a NySz.-ban (egy idézet versből, egy prózából); *nyíl* az ablak (Gyöngyösi); — a 18. sz. végétől versben gyakran s néha költői prózában: *nyíl meg* (Kármán: Fanni; uo. ezek is: *vál, eltűn, sarjaz!*). Szállj királyi sasként égi pályán, szárnyaidnak *nyíl* szokatlan út (Kölcsey: Genius száll). Virulva *nyíl* fel egy bájos éden előttem itt (Bajza 1:99). Ezer ajk *nyíl* panaszra és keservre (Tompá 1:47). Hőst, kinek nagy pálya *nyíl*, láthatatlan éri *nyíl* (Szász K. Ford. 260). Hol a két rév a mélybe *nyíl* (Jánosi: Enoch Arden 31; így pl. még Erd. Népd. 2:381). *Kinyíl* az ajtó, Somogy és Szabolcs m.

múlik h. *múl* (tárgyas használatban már láttuk a *múl* alakot: *fölülmúl vkit*): Elmúl kedvem (Kaz. Levelei 1:18). Míg haragja *múl*, kérlek, ne lépj elébe (Shak.¹ 2:199). Így: *múl* Vajda: Kisebb költ. 99. Erd. Népd. 1:312, 326. Pápa vid. (I. Beke: Páp. nyj. 17), Szombathely vid., Somogy m.

válik h. *vál* már NySz., de többnyire csak versekben (pl. kuruc versből, l. a Szólások közt, továbbá a 18. századból; de rendszeren *válom, válol, válik*); azután Kárm. Fanni; károdra *vál* Kisf. K. A kísértet; becsületére *vál*, Arany Hátr. Pr. 430; a legjobb ip és vő *vál* belőlük, Arany Lev. 1:97; *elvál, szétvál* a palócoknál, Csanád m. stb. (Igyá pajtás, igyá má, jobb egészségedre *vá!* Pestm. hévízgyörki asszonytól hallottam 1884.)

tűnik h. *tűn*: *eltűn* Kárm. F. S a kis levélke *tűn* szemembe (Kaz. L. 7:53). *Tűn* elé (Kisf. K. Budai harc.). Az öröm színe hamar *eltűn* (Szász K. Ford. 86). — Vő. még *megszűn-e?* Arany: MO. 1:105. — és *megcsűnik* helyett *megcsűn* Nyr. 6:467.

bánik h. *bán*: Keményen *bán* velem a szerencse Fal. 831. — *szokik* h. *szok* is van sok vidéken, pl. Pápa vid., Kisújszállás (itt *lakik* h. is *lak*; a *szokik* és *szok* különbségéről l. alább). — *tel*, a moldvai csángóknál (l. még alább), *betel* Shak.¹ 13:181. *kitel* Nyr. 7:519. — Legmesszebb mennek azok a verselők, akik *török* helyett is a *tör* alakot használják: Amidőn az új fazék *eltör* s kiloccsan

a bor (Ungv. Tóth L. Vers. 175). Előbb még a nyomor gyötör meg, . . . szegény szív darabonként tör meg (BSzemle 75:278).

Néha itt is — mint az előbbi szakaszban — avval az érdekes fejlődéssel találkozunk, hogy különbséget tesznek az ikes és az iktelen alak jelentése közt. Nagyon el van terjedve a népnyelvben a *szokik* ‚consuescit‘ és a *szok* ‚solet‘ megkülönböztetése: azt mondják, hogy *hozzászokik* vki vmihez, *elszokik* vmitől, ellenben *szok* e h. *szokott*, pl. a kocsmába szok járni stb. (Már a Muzáronban, Élet és Lit. 4:27. írja Nemesapáti Kis Sám.: »A köz ítélet senkit annyira nem szok érdekelni, mint vmely költőt«; a szerkesztő megfölkialtójelezi. Így Aranynál is: »Mint seb ütésekor nem, azután *szok* fájni«. BH.) — Békésben azt mondják: majd *elvál*ik v. *megvál*ik a dolog; ellenben: vmi *szétvál*, *elvál* vmi vmitől. Székesfehérváron is (Gondán F. ért.): az ember *elvál* vkitől, de: majd *elváll*ik a dolog;¹ ugyanott a baj *elmull*ik, de az idő nemcsak *mull*ik, hanem *múl* is; a gyerekekkel *bán* és *bán*ik az anyja, de csak *elbán*ik, nem *elbán* vele; *kitell*ik attul, de *kité tüle* (itt mintha pusztán a hangtani helyzet adna okot a megkülönböztetésre).

Nevezetes az *esik* és *es* ige esete. Ma azt mondjuk: *esik az esső* (s így írjuk: *esik az eső*), de több vidéken azt mondják *és* v. *es az esső*, kivált a székelyek s a moldvai csángók (Csikban s Moldvában *ess*, Nyr. 10:90, 30:114), de Zilahon is *és* (27:546); Arany János a gyermekversben idézi: »*És' eső, és', és'* (= *esik*)...« (Nyr. 9:186 és Hátr. Próz. 389). Ez azonban nem újabban vált iktelenné, hanem eredetileg így mondták (l. NySz., így még Csokonainál, Az esztendő négy szakasza), még pedig csakis az esőre vonatkoztatva; más tárgyakról csak kivételesen fordul elő, hamis analógiából, pl. Zrinyinél 1:80: az nagy ég *le és*; állhatatosan az félelem nem *és*.²

Többtagú igék is néha iktelenné váltak. Láttuk már (a VII. szakaszban), hogy régente azt mondták: *ebéd*lik, *vacso*rál^{ik}, *lakol*ik, *tündökl*ik, *bujdokl*ik stb., ma pedig így beszélünk:

¹ Ugyanilyen különbséget látunk Gyöngyösinél: Ezzel *elvál* tőle s visszatér Fülekre (MV. 2:162). Itt *vál*ik *el*, a sors veszi mely vállára (uo. 147. vszak).

² Némelyek szerint az *esső* nem is az *esik* ige származéka, hanem egészen más eredetű s az *es* v. *és* belőle van csak elvonva (vö. Munkácsi: Árja és kauk. elemek). — Csokonainál az idézett vers így hangzik: Ősz ül setét orcámba, és sok bűja fellegével özönnyí könnyzapporral *és*.

ebédel, vacsorál, lakol, tündököl, bujdokol. A régi nyelvben mindig ikes a *térdeplik* ige, ma azt mondjuk: *térdepel*. *Békéllik* a régiek-nél mindig ikes, ma *megbékél* az ember (*megbékül* anal.; Alsó-Fehér m. ma is *békéllik*, Nyr. 25 : 349, Gyöngyösínél már iktelen: *békélj* kezéhez, *Palinodia* 74. vsz.) Régente *szököllik, szökellik*, ma *szökell*. — A *tenyészik, enyészik* (I. IX. szak.) az újabb irodalomban szintén sokszor iktelen. *Széled, elszéled* ma állandóan iktelen, a régiek (Heltai, Zrinyi, Gyöngyösi, MA.) így írják: *elszéledik, elszélhédik* (*elszelhedem*: dissipor MA.). *Megjelenik* helyett a 19. században igen sokszor: *megjelen* (vö. a X. szakasz végét). *Sarjazik* h. néha *sarjaz* (így már Kárm. Fanni).

XII. A két ragozás összezavarása.

Az ikes ragozás eredetileg visszaható és szenvedő értékű volt, pl. *végez: végezük* (= végződik), *hall: hallik*. Később, már a HB. idejében, az ikes ragokat arra is alkalmazták, hogy az igének tárgyatlan használatát megkülönböztessék a tárgytól, pl. *Evec* oz tiluvt gimilstvvl (HB.); ellenben: Az *te* hazadnak zerelme *eewe* [éve] meg engemet (JordC. 628); mint még ma is tárgy nélkül *eszik*, de pl. 1. vagy 2. személyű tárggyal *esz* (határozott 3. szem. tárggyal *eszi*). Ez a különbség azonban oly csekély volt, hogy hatását néha nem is éreztette a nyelvérzéssel, s már legrégibb kódexeink korában, a 15. században, találkozunk ilyen szabálytalansággal: *eszik* engemet (MünchC). — Hozzájárult az a körülmény, hogy különféle analógiás hatások miatt egyes tárgyatlan igék is, sőt egész igecsoportok idővel ikessé váltak. Így pl. már a 15. században *aluszon* és *fekszon* helyett azt kezdték mondani: *aluszik, fekszik*; ugyanakkor *örvendez, bolondoz* s más *z*-képzős igék helyett *örvendezik, bolondozik*-féle alakokat kezdték használni. A 16. század óta *omol, fesel* helyett mindig gyakrabban mondogatták: *omlik, feslik* stb., továbbá *cseppen, pattan* helyett *cseppenik, pattanik*, és így tovább. Az ilyen igéket aztán ikesen ragozták végig, pl. *fekszek fekszesz fekszen* helyett *fekszem fekszel fekszik*, vagy *örvendezek örvendezsz örvendez* helyett *örvendezem örvendezel örvendezik*. Mégis könnyen megeshetett, hogy ezek az ingadozások egy és ugyanazon nyelvjárásban, sőt egy és ugyanazon egyénnél is azt a következtetlenséget vonták maguk után, hogy pl. az egyik személyt vagy igemódot ikesen, a másikat iktelenül képezték. Láttuk pl.

(a IV. szakaszban), hogy a 16. századi Bornemisza *feddik* mellett ugyanazon mondatban *feddjen* és *feddhessen* alakot ír, a 17. századi Illyés András egy lapon *meggyónsz* és *gyónjál meg* alakot használ. Ezáltal aztán lassanként meglazult az olyan igék fegyelme is, amelyeket nem illetett meg a kétféle ragozás: amelyek pl. a 3. személyben állandóan ikések voltak, az 1. és 2. személyben mégis néha iktelen személyragokat vettek föl, sőt hébe-hóba iktelen igék vettek föl az 1. s 2. személyben ikes személyragot. Ilyen szabálytalanságot még a 16. század kódexeiben csak egyet-kettőt ha találunk, később, ugyanazon századnak nyomtatványai-ban is keveset, a 17. században már többet, de azért e századnak második feléig csak elvétve fordulnak elő. Mégis fontosak e két századból felsorolható példák, mert mutatják, hogyan terjedett lassanként a két ragozás összezavarása.

16. század: jel^lentő mód, jelen idő: nem *zöndök* szólnom (*szűnök*, LobkC. 96); nem hazudozoc és nem *hizelkődec* senkinek (Helt. 50. fab.); — *megepedem* (rím-ben, Balassa Költ. 161) — üvölsz, ki nem *fiazszs*: clama quae non parturis (DöbrC. 308.; azaz *fiaz-sz* e h. *fiazol*, mert különben mindenütt ikesen fordul elő; persze lehetséges volt *fiaz* is, de csak mint tárgy-as ige, pl. *kettőt fiaz*, vö. *ell* és *ellik* III. szak.); *fol'amz* Orth. Hung. 10. NySz. — »*vigadhatol* nagy jó lakásodban« (Fortuna Szerencse ker. 7. sybilla, 11. vsz., így a 2. kiad. is)¹ — múlt idő: *cigánkoda* Görcs. Mátyás kir. 64. *meg nem mene* (RMK. 6:26, e h. *menék*, a *menik* igéből); *megh futama* Poncian. 42. és 49. (de *elfutamek* uo. 28, 156 és *elfutamik* 158) — *meg gyuladéc* a puskapor, Helt. Krón. 202 — beálló csel. Ahová menédesz, oda mégyek, és valahol *lakándasz*, ott lakom (Kár. Bibl. Ruth 1:16, a BécsiC. *lakozandol*) — Mikor az új bor *meg auólandic* (Kár. Bibl. 1:654b., így MA. Bibl. is) — fölszólító mód: *folamiac* Székely I. Zsolt. NySz. — *megmaradhassam* 1558. RMNy. 3b:23. — *erőkőgy* (és *tőrekegyel*) 1545. LevT. 1:28. — *yewyel el* ÉrdyC. 672 tollhiba lehet *yewy el* helyett;² *vigadgyál* Fort. Szer. ker. 8. syb. 14. vsz. és 10:26, a 2. kiad. is. »Serkeny fel ki aluszol, *ebredgyel föl* halalodbol« (1588. Monoszlai: Apologia 520; azaz *ebredjél föl*; nem lehet *ebredj-el föl*, mert Mon. az igekötőt nem szokta az igével egybeírni, még elül se). — Bel *telyen* én szám dicsérettel (KesztC. és KulcsC. 70. zsold. 8. v., vö. *meg telyk* uo. 71:19; de talán tollhiba e h. *telyek*, mint a DöbrC. írja). Hová ő szent malasztjának miatta minket is *meltoztasson* vinni (ÉrdyC. 45, valószínűleg a minket tárgy kedvéért, de már LevT. 2:281 ilyet is olvasunk: ha Kd nekem *méltóztat*

¹ *Vigadik* csak a moldvai csángóknál ikes, Nyr. 30:114.

² Kétségkívül hiba »*hayolyal* az gonoztvil« CornC. 36., olv. *hayoly-el*.

irni). *Váljon* 1555. LevT. 1:161 (az iktelen 3. személy, *vál*, csak sokkal később, a kuruc korban jelenik meg). »Hogj ismét feolde *wallion*« (testem, 1587. Felsőmagy. Múz. III. évk. 24). *Vajúdjön* (1560. rímbe, RMK. 7:8). *Meg ne szűnnyőn* (Born.: Préd. 39b. NySz). *Nyájaskodhasson* (Fort. Szer. ker. 10. syb. 28. vsz.). — *Menyék*, azaz *menjék* e h. *menjen* (1562. Adatok Zala m. tört. 4:202). — Föltételes mód: Mikoron *lakoznaa*, kéré az úrfiú (ÉrdyC. 643, tollhiba lehet e h. *lakoznaanak*, mert ez is beleillik a szövegbe). *Forgódna* (Bogáthinál, rímbe, RMK. 3:413). *Fénylene* (Born. Préd. 36, id. PhilKözl. 13:121). »Ha valamidőn az Isten minketis *meltoztatna* . . . szenedtetni« (Born. Préd. 291b, a minket vonzata lehet).¹ Ha amit a sütő süt, Krisztus testévé *válhatna* (17. száz. Matkó, l. NySz. Szólások). Semmiképen nem *kelletne* megírnia Istennek képét (Monoszlai: Kép. 10; vö. kikhez *kelletneic* ragaszkodniok, Monoszlai: Apol. 2; amaz = *kelletnéjék* × *kellene*). — *Kellenec*, azaz *kellenék* (Poncian. 20 = *kellene* uo. 272 × *kelletnék* 181, vö. *kelletik* uo. 38). Kevés idő múlván ily dolog történék, aratásnak ideje hogy *elközeltetnék* (RMK. 2:339). — Tehető igék: *kimenhet* (azaz menekedhetik, 1550 táján RMK. 5:25, a *menik* igéből, különben *menhetik*). Halállal nem *múlhat* (rímbe, 1553. RMK. 6:106). Viszont szabálytalanul *ik*-kel: *fonnyadhatik* (Born. Préd. 237); őmaga is czac elég *ballaghatic* (Heltai Mes. A2b; vö. *ballaghat* uo. A3).

17. század:² jel. mód, jel. idő: én itt váltig *fürödök* 1607. LevT. 2:121. melyet én is meg *igyekezek* szolgálni 1609. uo. 161. *nyiloc*: patesco, és *patulico*: *föl-nyiloc* MA. 1611. (uo. *kinyilom*: *patefio*, *megnyilom*: *hiasco*, *aperior*; igaz, hogy a 3. személy is előkerül hébe-hóba *nyíl* alakban, l. XI. szak.) *Merevedec*: *obrigeo* MA. Én hallgatással *múlok* azok mellől (1630. Rövid intés 6). Ha én halál előtt oly igen *félemlék* (rímbe, Zrinyiász 5:87; de uo. 15:92 *megfélemlék* 3. szem.). Igen *bánkódok* és busulok (1686. LevT. 2:387). — Látjuk . . . hogy *el valz* (1618. Vásárhelyi Kerekes F. Epitaphion 13b; de néha a 3. szem. is *vál*, l. XI. szak.). *El mulz* közzűllünk (uo.). *Bánsz* (e h. *bánol*, Balásfi). *Tűnsz el*, Zrinyiász 7:40; *kitűnsz* uo. 7:39 (így még többször is, bár a 3. szem. *tünik* 10:61, *eltűnik* 4:71). Könnyen *bánhatsz* vele (Zr. próz. munk. 261). *Megszűnsz* a minket csodálástul (Czegl. Dág. 2:6). *Hová csaponsz* ki? (Czegl. Orsz. roml. 294). — Amikor az igaz bíró kezében *akadol*, nem várhatsz onnan többé megszabadulást (Czegl. Sion 526; Czeglédinek ebben a könyvében ez az egyetlen szabálytalanság). *Lészel* (1681. Pataki: Ez világ dolgai 5, 182 stb.); *teszel* (Thurzó Lev. 1:3). — Könnyhullatásom szememből *kifolyam* (versben, MA. Zsolt. 119:17).

¹ Kazinczy is azt írja (Révaihoz intézett levelében, L. 4:6), hogy iktelenül kell mondani: (engem a fejedelem) »kegyességének újabb bizonyágára *méltóztat*«, és »*méltóztass* kegyednek jelére« (vö. *méltat*, *méltass*).

² A 17. századi adatok közül egyeseket Kéki Lajos, Szeremley Császár Loránd és Tóth András volt hallgatóim szorgos kutatásainak köszönök.

Folyam és származik (MA. Scult. 483).¹ Az eszközök, aki által [a lélek] *dolgoz*, megvesztegetődnek és elfognak (Zrinyi próz. munk. Horváth J. kiad. 202). Mindenkor foglalatoskodik; *dolgoz*, mint a hangya (Com. Orb. 230). *Ellenkez* 1664. (Sámbár: Orv. isp. 27; talán erre az analógiára: *különböz* uo. 105 stb., I. VI. szak.). *Kímül* 1691 (Matkó: Élő kenyér 34). Gyakran hordozkodó jóságban nem *gyaporod* (versben, Kisv. Adag. 377). *Méltóztat* írni LevT. 2:281. — Mult idő: Jó lovára ismét mint evét *fölugra* (rímben, Zrinyász 13:17). *Érkeze vala* Hall. HHist. 3:31. — Sz. János evangelistát mikor *leborulék* az angyal lábai előtt [3. szem.], ostobául itiltem bálványozónak (1664. Sámbár: Orv. isp. 84). — Fölszólító mód: Mit . . . *cselekedgyek* 1616. Kopcsányi Pap M. Evang. 34. *elváljak* Zrinyász 5:86. (vö. *elválík* uo. 2:25. *megválík* 14:93.) *bujjak* Beniczky: Ritm. 16. (1803-i kiad.) — *búj el* olv. *bújj el*, Zr. 14:87 kétszer (vö. *bújik* 4:85, 6:64 stb.) *ne felelkez* Megy. Zsin. 6:36. — *Dicsértessen* az úrnak neve 1605. (LevT. 2:115). *Hanyatlýon* MA. Scult. 629. *hanyatlýon* MonHist. Irók 23:588. *hasonlýon*, Pósa házi. *Kedveskedhessen* 1619. (Szepsi Csombor Istv. Europica Varietas, előb. 1). *Kívánja* halálát, hogy *elozoltasson* és Krisztussal lehetessen 1624. (Pázm. Kemp. 37). *Méltóztasson* segíteni 1624. (LevT. 2:35). Gongyais illendő mint *nevekedgyen* előb (1625. Consecratio templi novi, Ajánl. 12; ötméretű vers). *Jót cselekedgyen* 1640. (Tasi: Préd. 90). *Lenyugodgyon* 1659. (Czegl. Megtért bűnös 130). *Bújon el* Zr. 8:50. Az Isten neve gonoszul ne *hallasson* (MNyil. Zsolt. 91). Mikor ő szent fölsége megeleégli az mi nyavalyáinkat s végét adja azoknak is, Kgtek úgy *bízzon* 1662. (TörtTár 15:168, Vitnyédi Istv. lev.; de uo. 241: *bízhassék* ahhoz). *Mullyon* (rímben, Beniczky: Ritm. 44. 1803-i kiad.). *Megeleégdhessen* (Szatm. Dom. 126). Istentelenség ne *uralkodgyon* rajtam (Illyés A. Rövid forma 91). — *Örvendjék* 1660. (Figyelő 1880. 9:154); *legyék* Thaly: Adal. 1:231. Ha szíj, vonakodjék, ha madzag, *szakadjék* (Actio curiosa). *Megbocsájják* a jámbor (megbocsásson, GKat. Titk. 325). — Föltételes mód: *Megbolondulnám* búmban 1605. (LevT. 2:115). Ha lehetséges, távol hallanám inkább rossz emberségeket, mint köztök levén, velök *morganám* (TörtTár 15:159, Vitnyédi lev.). — Adná Isten, hogy . . . az Isten ígéje gonoszul ne *hallana*, ne szidalmaztatnék (Pázm. Kal. 222; *g. ne hallana* a későbbi kiadásokból, 1637 óta, hiányzik; vö. Mélotáiból való idézetünket: az I. neve gon. ne *hallasson!*) *Rágodhatna* (de már a másik sorban *rágodgyék*, Matkó: BCsák. 5, id. Nyr. 2:223). *Cselekedne* 1669. (Széchy Mária lev. LevT. 2:259). Igaz bíróhoz mint *illhetne* (GKat. Válts. 2:a4b). Melyhez . . . *bízhatna* (rímben, Illyés A. Rövid forma 65). S így az én levelem *késedelmeskedne* 1675. (rímben, háromszor, Figyelő 1877. 2:153). *Értekezhetne* 1696. LevT. 2:400. — *Kellenék* (3. szem., mint már a 16. sz.-ból idéztük, LevT. 2. k. gyakran, pl. 97, 99, 256, 352, TörtT.

¹ Szótárában ikesen írja MA.: *folyamon*, *confugio*, *confuio*; de vö. 16. századi adataink közt: *fol'amz*, *folamiac*.

15:110 stb., Kónyi: Ábel 122 stb.; vö. *kelletnék* LevT. 2:214 stb.)¹ Az én uramnak is galibája *lehetnék* efféléből (Vitnyédi lev. TörtT. 15:68). Kicsoda az ki nem örvendeznek és *vigádnék*? (így, Mad. Evang. 441). — Tehető ige: 3. személye: Nem *eshet* veszélybe (Megy: 6. Jaj 6:37). *Adózhat* (Zr. Próz. Horváth J. kiad. 382).

Ilyen szórványos szabálytalanságot jócskán találhatni, mindazáltal azt mondhatjuk, hogy az ikes ragozásnak klasszikus kora körülbelül 1660-ig tartott. Először — mint idézeteinkből látni — Zrinyinél találunk némileg föltűnő számú következtelenséget. Tömegesen idézhetünk már ilyen eltérést egy Zrinyivel egykorú kéziratból, az 1663-i Orvosságos könyvecske című múzeumi kéziratból, mely valamelyik í-ző nyelvjárás területéről való: *mosdasz* 6. — *tíszel* 72. *víszel* 98. *szedel* 63. *öntöl* 90. — *fürödgy* 25. *cezelekedgy* 39, 67, 73. — *szedgyél* 6. — Hogy vki túled ne *tudakozzon*, hová mígy 87. — Szintén tömegesen találjuk az efféléket Listi Lászlónál: *habzol* 372 (Olcsó könyvtár), *haboz* 305, *habzik* (a tenger) 482. — *lépik* 568, *lép* 497, *lépék* (3. szem.) 132, *lépe* 454. — *megütköz* (rímben) 346, *érkezhet* 370; *izzadozik* 563 — *megnyíla* 433, *hadakoza* 440, *elese* 450, László *hajla* 515, (az ország) *hajlék* 535 — *késhessen* 232, *érkezhessen* 391, *kiágazzon* 533 — *alunna* 277.

Zrinyi a dunántúli, az OrvK. talán a felsőtiszai nyelvjárásban bizonyítja az ikes ragozás hanyatlását. Ugyanezt bizonyítja a palóc nyelvjárásra nézve Gyöngyösi István nyelv szokása. Gyöngyösi az első nevesebb író, akinél a két ragozásnak már majdnem teljes összezavaródását látjuk, vagy legalább annyi szabálytalanságot, hogy első tekintetre teljes fölfordulásnak látszik. Vegyük azonban szemügyre egy kissé közelebről!

Ónála vegyest iktelenek és ikések a jelentő mód 3. személyében:

omol és *omlik* (pl. *omol* Kemény J. II. 9:21, *omlik* Char. 41. NySz.), *romol* és *romlik*, *hajol* és *hajlik* (pl. *hajol* KJ. többször, de *hajlik* MV. 1:162, *meghajlik* 1:11 stb), *oszol* (KJ. III. 4:35, 5:52), de *bomlik* és *ötlík*. — Iktelenek nála ezek a régi iktelen igék: *foly* (MV. 3:400). *egyez* (3:132), *álmódóz* (KJ. II. 1:37), *akadoz* (III. 6:47), *szakadoz* (II. 2:48). *repedez* (Cup. 1:82). *bádgya-doz* (Char. 1763. 111, de *bádgya-dozik* uo. 112). De *-ik* nélkül írja a 3. személyben ezeket a különben ikes igéket is (l. a XI. szakaszt): *vál* és *elvál* (MV., de uo. *válik* is), *nyíl* és *megnyíl* (MV. 3:270, 329, Char. 1763. 114, de *megnyílik* uo. 158), *elmúl* (KJ. I. 4:59 stb.),

¹ A *kellenék* alakból lett aztán *kének*, *kenék*, *köntk* Nyr. 2:474, 133 (*kének* 23:577), s végre *kék*.

eltűn (I. 2:11), *tűn* (Char. 114), *megszűn* (Cup. 101, Rupp kiad.), *esedez* (KJ. II. 1:38), *bujdos* (MV.), aki hozzá *folyam* (Char. 260), *futam* (MV. 2:245).

Többnyire iktelen ragozással helyettesíti az ikeset a föl-szólító s a föltétes módnak harmadik személyében, s ebből azt következtethetjük, hogy Gyöngyösi szülőföldje akkor már ezekben az esetekben nem tett különbséget a két ragozás közt:

elbujdosson MV. 1:127, *nevelkedjen* 3:413; *nyíllyon*, *szaporodgyon*, *tetszhessen*, *lassúdgyon* Char., *elvonódgyon* uo. 303, *kínlódgyon* 307, *teljen*, *nyíljon*, *játsszon*, *történjen*, *restelkedjen*, *bátorkodjon* KJ., sőt *szegjék* helyett *szegjen* Cup. 105 (Rupp kiad.) — *szűnne*, *tűnne* és *történne* MV. 3:369, *illene* 3:410, *futamodna* 3:272. *enne*, *esne*, *telne*, *telhetne*, *illene* (többször, *illenek* csak egyszer 168), *történne*, *emlékezne* Char., *telne*, *megütközne* stb. KJ.

Az elbeszélő mult 3. személyét hol ikesen, hol iktelenül ragozza Gyöngyösi. Példák ez utóbbira: *kiműla* MV. 1:298. *futamoda* Cup. 87. (Rupp kiad.) *esedeze* Char. 1763. 54. *búskoda* 89. *nevekede*, *öregbede*, *híresede*, *megismerkede* 154. *műla*, *ese* KJ.

A *-hat het* képző után is sokszor elhagyja az *-ik*-et: *telhet* (Palinodia 5. vsz.), *történhet* (Thököly ház. 18 és 85), *bízhat* (e h. *bízhatik*, KJ. III. 4:20, de *játszhatik* KJ. III. 3:86).

Érdekes, hogy a szenvedő igéket rendszeresen mégis ikesen ragozza, talán azért, mert a nép az ő vidékén akkor már nem igen élt a szenvedő alakkal, tehát nem is változtatta meg a ragozását.¹ *Vö. vétessék, tétessék* MV. 3:364. *adassék, essék, vára-kozzék, találtatnék* Char. stb. stb. (Itt-ott még ezek is iktelenek, pl. *veressék* helyett *veressen* Char. 1763. 74. *kellessen* MV. 2:304. *engeszteltetne* Char. 155. *vigasztaltatna* 301.) Természetes is, hogy a szenvedő igék ragozása nem igen változhatott, mert ha *veretel* vagy *veressék* vagy *veretnék* helyett azt mondták volna *veretsz* v. *veressen* v. *veretne*, ez már műveltető ige lett volna s akárhányszor kétértelművé tehetné volna a kifejezést. Már pedig a 16. században a szenvedő igék olyan sűrű használatban voltak, hogy előfordulásuk száma meghaladta a többi ikes igékét együtvéve, s még a verses munkák is hemzsegnek tőlük. A 17. században már az irodalomban is csökken némileg a használatuk, az akkori élőbeszédben meg bizonyára ritka volt már, s ez is meg-

¹ Ahogy ma azt írjuk *házuk, kezük*, de *látniök, kérniök*, nem *látniuk, kérniük*, mert ezek már egyáltalán szokatlanok az élőbeszédben, tehát nem is veszik föl az újabb *-uk ük* ragalakat.

könnyítette és előmozdította az ikes ragozás hanyatlását, sőt úgy látszik az *-at-ik*-féle szenvedő igének ritkulása szükséges volt ahhoz, hogy az előbbi ingadozásból kifejlődjék az ikes ragozásnak teljes elhanyaglása.

Látjuk tehát, hogy mikor az ikes ragozás hanyatlott, először is a mód- és időjelek mellett s a *-hat* képző után tartották fölöslegesnek a 3. személyű ikes ragot. Ellenben fontos körülmény, hogy az első s a második személyben rendszerint Gyöngyösi is megőrzi még a két ragozás közti különbséget:

távozom MV. 2:39. *megpihenem* Cup. 40. (Rupp kiad., vö. *pihenik* Fal. 142); *vajuszom* Palin. 42. vsz. *eltávozom* Char. 1763. 167. *nem is szünöm* 244. *késem, sem iszom, sem eszem, esküszöm, törődöm* stb., sőt »mindent megcselekszem« Char.; *meg sem szünöm* KJ. I. 3:63. *elesem* II. 5:9. *sínlem* II. 5:29. *csalatom* II. 2:39. — *fogyatkozom* MV. 2:185. *távozzam, mulatozzam* Char. 148. *gondolkodjam* KJ. ajánló lev. — *serénkedném* KJ. II. 5:29. — *megesküvém, igyekezém* Char.

léssz Char. 109. *léssesz* 93. stb. (sohase léssel!), ellenben *veszödöl, gyönyörködhetel* stb. Char., *gyönyörködöl* MV. 71. *megtartatol* KJ. II. 4:61. — *ne essél* kétséghen Char. 12. *ne késsél* 26. *gyönyörködgyél* 254. stb.

Gyöngyösinek terjedelmes munkáiban alig egynehány helyen találunk az 1. s 2. személyben szabálytalanságot: Ha félholt volnék is és *megmenekednék* Char. 227. (az 1. személyben ezt az egyet találtuk, ezt is rímbe); — *bánsz* KJ. I. 4:3. most sem *szűnsz*-é Char. 135. (vö. a 3. sz. is iktelenül: *megszün* Cup. 101.); *élhetel* Char. 157. (rímbe erre: *gyönyörködhetel*). — Nem találunk nála se *fürödök, igyekezek, se leszel, teszél*-féle formákat, noha már régibb idézeteinkben is láttunk egyes ilyen példákat.

A 17. században már a nyelvtanírók se tudják pontosan megkülönböztetni a két ragozást. Pereszlényi ilyen paradigmákat ad: *múlom műlsz műlik, válom válsz válik, botlom botlász botlik, fénylem fénylesz fénylik* (1682. Corp. Gramm. 500). Uo. 506 azt mondja: »Quaedam verba dupliciter habent 3. personam, ut *romol et romlik a romlok*«! Kövesdi Pál kis nyelvtanában ilyen példák vannak: *gyönyörködök* vel *-dek, gyönyörkedel* et *gyönyörkedsz, gyönyörked* [!] et *gyönyörkedik* (1686. uo. 568—9).

Már a 18. században a két ragozás összezavarásában úgy szólván semmi korlátot nem látunk. A »Magyar hölgyek levelei« (amik e korból valók), továbbá Faludi, Bíró Márton, Orczy Lőrinc báró, Kazinczy, Dugonics munkái hemzsegnak a »szabály-

talán« formáktól, nem is bizonyítékul, csak példának okáért kell idéznünk a következőket:

jelentő m., jelen i. *törődök* 1701. LevT. 2:434. *kérkedhetek* 1705. uo. 409. *dicsekedhetek* 1706. uo. 416. *fürdök* 1709. 372. *nem alhatok* 1709. 378. »keveset *ehetek*, *ihatok*, *alhatok*« 1710. 383. *bánkódok* és *búsulok* 420. sz. *tengődök* 1708. Thaly: Adal. 1:219. *fohászkodok* 1727. Thewr. Nyelvkincsek 29. *virágzok* 1741. Bíró M. Ünnepe V. *álmélkodok* Bíró M. Angyali szöv. 58. *panaszolkodok* Kónyi: Ábel 178. térdre *bukok* Kaz. Levelei 1:5. mint *üllek* én...? uo. 229. és Kaz.-Berzs. Lev. 202. *fénylek* 125.

megéledem, *elevenedem*: *revivisco* PPL. 1708. *olvadom* (rímben) Amade: Vers.¹ 76, 156. *gyúladom* 181. *mozgom* Kaz. Lev. 3:212.

megcselekszesz 1720. László: Petr. NySz. *mosdasz* Bíró M. Angy. 143. »fénlek *fénlesz* fénlik, gyónom *gyónsz* oder *gyónol* gyónik, lakom *laksz* oder *lakol* lakik, múlom *múlsz* múlik, nyílok *nyílsz* nyílik, szokom *szokol* *szoksz* szokik, szököm *szököl* *szöksz* szökik, tűnöm *tűnsz* tűnik, válom *válsz* válik« stb. 1760. Adámi: Sprachkunst 85. *elégedhetsz* Orczy: KöltH. 27. *kevélykedhetsz* Kaz. Levelei 1:368. *bévetődsz* Csok.

»te engemet *gyalázol*, *elvesztesz*« Mikes: MulN. 186. *keresel* 1720. László: Petr. 82. *lészél* Fal. 433. (*lészesz* 34.) *lészél* Bíró M. Angy. 69. *jutalmazol* 11. »man höret auch *olvasol* statt olvasz« 1760. Adámi: Spr. 84. *nézel* Orczy: KöltH. 74. »*keresel*, vásárolsz ennél is szebbeket« 120. *magyarázol* Bessenyei 1778. (id. TudGy. 1826. 1:8.) *magadhoz felviszel* Kónyi: Ábel 174. *késedelmez* 174. *nevezel*, *végezel* Kaz. Lev. Berzs. 3, 43. *leszel* Kaz. L. 2:349. (1794.) Kárm. F. XXXVII.

mit *bánkódol* s mit *fáradol*? Bíró M. Angy. 58. (nótából idézi). Így *hagyol* e minket... és *kiteszel* ezernyi veszélyre? Orczy: KöltH. 96. *Annyira mit gerjedel*? 96. melyeket látni *hagyol* Kónyi: Ábel 98. *kesergel* 125. *vezetöl* (engem) Dug. Szerecs. 1:119. 169. *megvetöl* 246. *hallgatol* 268. *bort emlegetel* Dug. Péld. 2:192. stb. jobban *gyógyítol* ezekkel Csok. Lilla 1:4. *választol*, *elírasztol* 3:40. *ijesztel* Vers. Phras. 13. *kimozgol* Mondolat Füg. VI. (33).

mult i. Ahol sok foglyoknak *kellete* meghalni, Mikes 85. lev.; *történe* 1741. Bíró M. Ünnepe IV. *kívánkoza* Bíró M. Angy. 41. *visszapironkoda*, *vetemed* Fal. 633. *igyekeze* Orczy: KöltH. 203. *nyugova* Kónyi: Ábel 180.

beálló cs. *öltözend* Bíró M. Angy. 73.

fölszólító mód: *bánkódogyak* és *kedveskedgyem* (így) Bíró M. Angy. 159. *érközzek* Dug. Szerecs. 1:216.

hízz, *bízz* Bíró M. Angy. 68. *fohászkodgyál* és *fohászkodgy* 202. *ess* térdre 306. *iparkodj* Orczy: KöltH. 101. *szánakodj* Kónyi: Ábel 178. *ne tréfálódj* Dug. Szerecs. 1:124. *bukj* Kaz. Lev. Berzs. 234. *nyílj ki*, *kevélykedj* Csok.

vigyázzál Mikes: MulN. 274. *járjál* 1720. Thaly: Adal. 2:395. *tartsál* Bíró M. Angy. 53. *bírtál* 54. *nézzél* Orczy: KöltH. 93.

»adjál, pajtás, adjál igaz feleletet!« 199. *ne ijjedjél meg Kónyi: Ábel* 162. *menjél, tegyél* Gvad. RP. 151.

igyekezzen 1709. LevT. 2:370. *essen* 1710. uo. 380. *méltóztasson* 373. 410. 433. 471. »*teljék* kedve, *forogódjon, serénkedjen*« (így) Fal. 274. *tessen* Orczy: KöltH. 43. *távozzon, hizelkedjen* Amade: Vers.¹ 95. 149. *szünnjön* Baróti SzD. Új mért. vers. 26. *tünnjön* 93. *kerestessön, öleltessön* (szenv.) Dug. Szerecs. 1:36. 412. *mondódjon* Mondolat¹ 30 Balassa J. kiad. (52).

mevlankadjék Mikes: MulN. 105. »*nevelkedgyék, terjedgyék, öregbedgyék*« Biró M. Préd. B2. »*lehessék* oder *lehessen*« 1760. Adámi: Spr. 83. *vigyázzék* kegyelmetek 1763. Thomas: FrGram. 2:12. *adjék* kegyelmed nékem bort 79. *virradjék* Dug. Szerecs. 1:363. *leggyék* Dess. Lev. Kaz. 2:107.

föltétes mód: *én vendégeskednék* 1768. PhilKözl. 28:457. Adámi már 1760-ban így ragozza: »*innék innál inna* oder *innám innál innék*« (60), de csak: »*fáznék fázna*l fázna, *érkeznek érkezne*l *érkezne*« (62, 63); és a *tetszene* alakhoz megjegyzi: »*man sagt auch tetszenék*« (82). — *enne* Fal. 582. *igyekezne, edesedne* Biró M. Angy. 115. *vergódhetne, menekedne* Orczy: KöltH. 8. *esne* Dug. Szerecs. 1:259. 388. *öltözne* Kaz. Lev. Berzs. 52. *készítődne* Mondolat 41 (56).

Tehető igék: *nyughat* Thaly: Adal. 2:119. *megtörténhet* Fal. 345. Kaz. Sall. 104. *vetemedhet* Orczy: KöltH. 79.

XIII. Az ikés ragozás a mai népnyelvben.¹

Mai nyelvjárásainknak legnagyobb része csak a jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyében tesz különbséget a két ragozás közt, a többi igealakban egészen elenyésztette a régi különbséget. Ezt csak néhány vidék nyelvszokása őrizte meg, így először is a legtöbb székely nyelvjárás. A székelység annyiban is régiebb, hogy egyes igék megőrizték régi iktelenségüket vagy ikéségüket: a régi *folj, csúsz, mász, asz, hazud, ess* (az *esső*) a székely beszédben most is iktelen, a régi *lépik, pökik, küzdik* ott most is ikés még (l. a XI. és a XII. szakaszt). Azonfölül Udvarhely és Háromszék megyében s a volt Csík székben ma is az ősi szokást megtartva így beszélnek: *fázom, játszom, dolgozom, dolgozzam, ő dolgoznék* v. *dolgozhatnék, dolgozhatik* (vö. Nyr. 31:415, 579. 32:291 stb.). Már a 17. és 18. században is föltűnik e tekintetben a magyarországi s a székely írók közti ellentét, ámbár — mint láttuk — már Apácai Cserénél és Mikesnél előfordulnak egyes következetlenségek. Így egy 1742-ből származó székely tör-

¹ Ebben a szakaszban a nyomtatásban közölt népnyelvi adatokon kívül sokszor az egyetemi hallgatóimtól vett szóbeli értesítésekre hivatkoztam.

téneti dalban *bukék* helyett ezt az alakot olvassuk: *bukka* (Kriza 92). S a mai székely népnyelvből való közleményekben is akadunk eltérésekre; ilyenek pl. a következők:

jel. mód, jelen i. *könyvedzek* (könnyezek) Nyr. 29:42. *megválóok* (rímbe) Arany-Gy. Népk. 3:151. *nehezkedek* Csík m. Nyr. 25:377. *gondózkodok* (rímbe) Nyr. 33:534. — *válsz. nyughatsz* (Halmágy); — *cséméllek, cséméllesz* Homoród vid. (Gálos R. ért.) — mult i. *belészöke* (rímbe) Nyr. 33:534, de *válék. történék* uo.). — a fölszólitó módban találunk legtöbb eltérést, az 1. és 3. személyben keveset, de annál többet a 2.-ban: 1. szem. *búcsuzzak* (máshonnan jött népdalban, rímbe, Kriza 10. és 16., de uo. *búcsuzom*); — 2. szem. a) *ne istenkedj* Nyr. 25:48. *dögölj* le már 18:371. *ne kelleetlenkedj* 1:326. *ne panaszkodj* (Hétfalu) 4:556. *ne hangoskodj, ne patvarkodj* (Sepsi-Uzon) 8:225. *ne sopánkodj* (Háromsz.) 9:423. »*ál él többnyire elmarad: érkezz, álmodj, imádkozz* stb., de *egyél, igyál, nyugugyál* v. *nyugugy, haragugyál* v. *haragugy, lakjál* v. *lakj* (pl. jól étellel)« (Háromsz. NyK. 3:7); *ott kereskedj* (Maros m.) Nyr. 15:427. *ne gondolkozz* ojan erőssen, Kriza 368. *csak telepedj meg*, Kriza 395. *takarodj* 396. *várákozz* 415. *dógozz* 443. *csippesködj* Kriza 13. mese (kétszer; uo. egyszer: *csippesködjél*); *panaszkodj, kapaszkodj* Arany-Gy. Népk. 3:249. *nyughass* uo. 304. — b) aló fársáng *végadjál*, *káposztalé tortyozzál* (Erdővid.) Nyr. 9:430. *hozzál* (Háromsz.) 21:48. *adjál néki vizet* (Kis-Bacon) Arany-Gy. 3:111. *járjál* (rímbe) uo. 164. *váltssál ki* (nem rímbe) 172. — 3. szem. a) *lakjon* MNyszet 6:235. *szaporodjon* (ríme: *fogyjon*) Arany-Gy. Népk. 3:264. *nyugodjon* (ríme: *folyjon*) 103. *szünjön meg* (nem rímbe) 273. *vérré vájon* (Udvarh. m.) Nyr. 33:534 (de uo. *vérré válék*)¹ — b) *ne szunoggyék* (ne szunyadjon) Nyr. 4:183 (de alkalmasint a jelentő módban is ikes, vö. IX. szakaszunk végét); — föltétes m. De ha jó *meggondókoznék*, tán mégis gyermeke lennék (Udvarh. m.) Nyr. 33:534; *alhatnak* (rímbe) Kriza 161. — *törne* (e h. *törnék*, rímbe, más vidékről jött népdalban) Arany-Gy. 3:184. — kívánó jelentéssel ikesen ragozzák az iktelen tehető igéket is, mint más nyelvjárásokban, pl. fehérnép után *járhatnak* Nyr. 1:181. *ken' tán bérèghetnék* öreg (Csík m.) 12:287. — tehető ige jelentő m. *elbujdoshat* (versben) Arany-Gy. 3:197.

A székelységgel együtt megőrizte az ikes ragozást a halmágyi székely telep (de a 2. szem. itt is *bévetődssz, nem nyughatsz* stb. s a fölszólitó: *ne tréfálkozz, huzódj arrebb* NyK. 31:389), s a részben székelyektől benépesített és rég elszigetelt biharmegyei jánosfalvi nyelvjárás (Böszörményi Géza értesítése), s a többi

¹ Bíró Lajos nyilván sokat mond, mikor Nyr. 32:518 azt állítja: »*Dolgozzék* h. majdnem az egész székelységben azt mondják: *dolgozzon*«. L. Paal Gyula helyreigazítását 33:363.

királyhágóntúli nyelvjárás közül úgy látszik a kalotaszegi (vö. Nyr. 9:503). Ellenben elhagyták a külön ikés ragozást a gyermekói székelyek s ma így beszélnek: *húzódok húzódsz húzódik, ennek ennél enne* stb. (l. Gencsy I. Nyr. 34:192 és Nyelvészeti Füzetek 20:41). Ugyanezt látjuk a legtöbb királyhágóntúli nemszékely nyelvjárásban:

Kolozs m. *fázom* és *fázok*, *jáccom* és *jáccok* Nyr. 31:579. — Torda: *ne oktalanokdj, ne fészkelődj* 18:184. — Alsó-Fehér m. *engedhetel, mondhatat, hazal, söt állal, ülel* stb.; *csadálkazz; fussál, adjál, vegyél; alugyan, törtínjen; alunna, törtínne* stb. 25:349. — Hunyad m. Lozsád: *forgódj hamar, ne tusakodj* 22:457. — Szolnok-Doboka m. *vigyél ki* (Domokos) 11:187. *végy* és *vegyél, hozol, tudol* stb. (uo. l. 17:315).

A székelységen kívül csak még hazánknak ellenkező részén néhány nyugati nyelvjárás tartotta fenn az ikés ragozást: Göcsejben, Hetésben, a Rábaközben, a Répce mellékén és a Zala folyó mentén (l. NyF. 9:41) többnyire megvan még a régi megkülönböztetés, azt mondják *eszem, iszom, aluszom, fürdöm, törödöm, törödjem, egyem*,¹ *törgyék (törjék), egytk, ennek* Bal. Nyj. 31. *innám, dolgoznám*, 3. szem. *dolgoznaik* (Göcsej, Budenz-Alb. 166—7); *fogamodjék* (Sümeg, Nyr. 26:192) stb. De a sziszegős igék 2. személyét így ragozzák: *mít nízűő (nézől) ? m'ér kátozűó?* (Répcevidék. Nyr. 20:413), *leszü, keresü, kapdozu* (Őrség 7:420), sőt a Répce melléknek nagy részén a többi igét is így ragozzák: *aduo, hagyuo*, s csak az *l*-végű igetőknel alkalmazzák az *-sz* ragot: *hűsz, huosz (hűlsz, halsz)*.² A fölszólitó 2. és 3. személye is ingadozik: *ne jácc velem* stb. (Zala, Nyr. 31:579), *takarodj* (Ráb., 31:413) és *adjá, üllé (üljél, Répce m.), lássál, tegyél* és *teljen* stb. (Göcsej, Budenz-Alb. 166—7, Nyr. 14:139), *igyon, egyen* (Szombathely vid.), s a Répce mellékén a föltétes mód is (1. személy *dúgoznm* és *dúgozník*, 3. szem. *dúgozník* és *dúgozna*, Balázs S. ért.).³ — Somogy és Baranya megye egy része is így

¹ Hadd *chessem* pecsenyit, hadd *igyam* rá vörös bort (Göcsej, Nyr. 12:192). Add ide azt a téstát, had *laktyam* jó belüle (vasmegyei, kisnyomi lánytól hallottam). L. még Nyr. 31:415.

² Balázs Sándor ért. — Kanizsa vidékén az 1. személy is ingadozik: *játszom, mászom, fázom* és *játszok, mászok, fázok; dógozzak* és *dógozna* stb. l. Nyr. 31:579, 32:290. — *Ehetek* Göcs. 13:240.

³ A vasm. és sopronmegyei ősrégi regös énekekben többnyire *gyulladjék*—*aludjék* rímél (Sebestyén: Reges én. 50, 56, 66, 70, 122 stb.), néhol pedig *gyulladjon*—*aludjon* (85, 103, 128). Bizonyosan az utóbbi az eredeti forma,

beszél még: *aluszom, mögfördöm, kenyeret öszöm, nem dógozom semmit se*, de uo. így is: *mëgfördök* (Nyr. 31:413—4), *mosakodjék* Orm. Nyr. 27:142. — Állítólag Komárom megyében is mondják: *játszom, fázom* (31:579): de Tatán *fázok, eszek, iszok*. (Fábián Imre ért.)

A többi nyelvjárás jóformán mind elejtette az ikes ragozás megkülönböztetését,¹ még pedig legtöbb vidéken alkalmasint már kétszáz év óta. A zavarból némely érdekes új fejlemények váltak ki, mert mikor a kétféle ragozás használatbeli különbsége elmosódott, a nyelv fölhasználta őket új különbségek tételére, s e tekintetben is a legtöbb nyelvjárás egyenlő eljárást követett.

1. Az 1. személy *-m* ragját általán véve kerüli az újabb népnyelv s azt mondja: *alszok* v. *aluszok, fázok, játszok, vesződök, gondolkozok, eszek, iszok* stb. Van egy népdal középrímmel: Addig *iszok, mulatok*, míg csak be nem rukkolok. Egy pécskai népdalban viszont *iszok* rímel a *gyomrom* szóra (Kálmány: Koszoruk 1:202); eredetileg nyilván *iszom* volt, de a rím ellenére is a szokott *iszok* formát helyettesítették bele. — A népnyelvnek ezt a megállapodását kétségkívül előmozdította az a körülmény, hogy az ikes *iszom* alak egyenlő hangzású volt a tárgyias alakkal, s az olyan mondatot, mint pl. *eszem kenyeret*, idegenszerűnek érezték, akár csak azt mondták volna: *veszem kenyeret* e h. *veszek* (azért mondta Verseyhy tótosnak az ikes ragozást).

Néha ugyan *vesződöm*-féle alakot is hallani a néptől, de ez nyilván az iskola és az olvasmány hatása² Rég főnévvé vált s az igeragozástól elszigetelt kifejezés az *eszem-iszom* = vendégeskedés, dőzsölés; azért azok is így mondják, akiknek az ige *eszek, iszok* (pl. Zilah vid. 27:546). De néha még azt is hallani: »Ja, mindig csak az *eszek-iszok*, és sohase a *tanulok!*« (Székesfeh., Gondán F. ért.)

mert az *aluszik* hajdan iktelen volt; mikor aztán ez az ige a 15. században ikessé lett, a regös énekekben *alugyon* helyett azt mondták *alugyék* s a rím kedvéért *gyulladjon* helyett is *gyulladjék*.

¹ L. a Nyrben s a Nyelvészeti Füzetekben megjelent nyelvjárás tanulmányokat és a Nyr. 31. s 32. kötetében sok vidékről beérkezett Válaszokat a szerkesztőség kérdéseire. L. még Nyr.-Kalauz.

² Zolnai említi, hogy »egyszer egy parasztasszonytól« ezt az ikes alakot hallotta: nem *adódzom* a tisztelendő úrnak (Fehér m. Nyr. 30:278). Gondán Felicián is értesít, hogy Székesfehérváron néha mondják: *tengődöm, takarózzom, erőködöm* stb. Így *öszöm, alszom* Kalocsa stb. 31:414. Hódmezővásárhelyen *alszom, fürdöm, öszöm* »csak félművelt vagyis nadrágos paraszttól hallható« 32:350.

2. A 2. személyben az ikes igék régóta elfogadták az iktelen ragozás *-sz* ragját: *laksz, megbuksz, elválsz, veszekedsz* (*fekücc* Mátészalka Nyr. 26:543. *fekücc, alucc* és *fekszö, aluszó* Székesf.) stb. stb. De megtartották a régi *l*-et a sziszegő hangon végződő igetők: *eszél, iszol, elesel, dolgozol, emlékezel, gondolkozol, dörgöldözöl* stb. Az *eszesz-izasz*-féle formák elterjedését a disszimiláció akadályozhatta meg, sőt ugyanezen okból a nagyszámú *eszél, nyugszol, dolgozol*-féle ikes ige analógiájára az iktelen sziszegősök is átvették az *-l* ragot, úgyhogy ma azt mondjuk: *teszel, leszel, viszel, hozol, húzol, keresel, olvasol* stb. (illetőleg *tészö, viszö, hozó, óvasó* stb. és *olvasuo*. — Néha hallani ugyan *játszasz* (Nyr. 31:579), *alszasz, fekszesz, izszasz* alakokat, de ez nyilván a *leszcsz, teszcsz*-féle mesterkelt iskolai formák utánzása.¹ — Székely nyelvjárásokban még meg vannak őrizve ezek a régies formák: *léssz, vissz, hossz (hozzs), kedvessz, ás-sz* (Hétfalu Nyr. 4:556—7, 6:181), *léssz, téssz* stb. Homoródvid. (Gálos R. ért.), *téssz, vígadossz, mét könvessz?* (Halmágy), *mit véssz?* (Kisküküllő m. Nyr. 32:402.) De azért egy népdalukban azt olvassuk: Abból bizon nem eszel, míg vőlegény nem *leszel* (Arany-Gy. 3:163). — A nyugati nyelvjárások területén a vasmegyei Felsőőr vidékén mondják még: *vüssz* e h. *viszel* (Nyr. 32:181). (Sopron megyében *keressz, olvassz* helyett *keress, olvass*, NyK. 15:206, jegyz.; vö. Balassa Nyj. 31.)

Azonban a népnyelvben az *-l* rag nem szorítkozott a *leszel, hozol*-féle igékre, hanem sok más igére is átterjedt, először talán a sziszegős végűekről az *-sz* *zd st* végűekre (*osztol, választol, kezdel, festel*) és a nagyszámú *-ód-ik öd-ik* és *-od-ik öd-ik öd-ik* végű igéről a *d*-végű s aztán egyéb foghangon végződő iktelenekre (*engedel, vetel, hagyol* stb.). Az bizonyos, hogy az első efféle esetek, amiket az előbbi szakaszban idéztünk, majdnem kivétel nélkül ilyen hangzásuak: *vígadhatol* 16. száz., *akadol* 17. száz., *élhetel* Gyöngyösi, *fáradol, gerjedel, hagyol* 18. száz., *vezetöl, megvetöl, hallgatol* Dug., *gyógyítol, választol, elárasztol* Csok. (Csak két kivétel: *kesergel* Kónyi J., *kimozgol* Mondolat.) Több vidéken most is leginkább az ilyeneket ragozzák *l*-lel s mondják *tudol, adol, mondol, szenvedel, hagyol, fagyol, látol, jutol, ütöl, sütöl, csalogatol, tanítol* (ill. *tudó, tanított* stb.), így Vas m. a felső Gyön-

¹ Szilágy-Somlyón állítólag ilyeneket is mondanak: *iszolsz, aluszolsz, kapolsz* (Somogyi József közlése).

gyös folyó mentén (*ütő, bántó, szidó*),¹ a Répce vidékén, Nagykanizsán, Somogyban (*megfagyó* Nyr. 6:428, Felső-Segesd; így Kaposváron is *látó* stb.), Keszthelyen, Tatán,² Esztergomban (*vető, arató, sőt néha mēgyő e h. mēgysz* Nyr. 9:543), Csallóközben (*vetű* 19:514; *fizetű, tudű, sőt vagyű* is),³ Győrött, Mátyusföldön (31:579), Heves m.,⁴ Szabolcs m. (*mondol, küdöl* stb., *sőt vagyol e h. vagy*), Nagybányán,⁵ Zilah (14:92 és László Géza), Mátészalkán (26:543), Halason (*festő* 32:397), Szolnok-Doboka m., Alsó-Fehér m. (*engedhetel, maradhatol* 25:349). »Aszontad te, hogy elveszel, ha *elszántol*, ha *elvetel*« (Pécska, Kálmány: Koszor. 1:102). Persze ezekkel vegyest az *sz-es* alakokat is használják: *tudol* és *tudsz* s viszont az ikesekből is *törődöl* és *törödsz*, *fürdöl* és *fürödsz* stb. (»*kisöprögece, takarítottol* minden nap« Zilah, 14:92). De sok vidéken aztán — természetes analógiás hatással, talán leginkább a számtalan *-z-végű* igető hatása alatt — még tovább terjed az *-l* használata. Hajdu-Nánáson pl. legtöbbszörre *-l* a 2. személy ragja, »talán csakis az *l* hangon s néhány *r-en* végződő igetőnél nem«. ⁶ Kisújszálláson is többszörre *-l*: *lakol, hálol*, »*-sz* ritkán, csak a ható igéknél sűrűbben«. ⁷ Néhol még *l r n* végű igetőkhöz is *-l* ragot tesznek, néhol meg különösen a gyermeknyelv s a becéző nyelv él az *l*-ragos alakokkal.⁸

Példák: *mönő* (a *mönök* vagyis *mének* 2. személye, Kaposvár); *járuó, kérűó, mēgyűó* (Szombathely),⁹ *hallol* v. *halló, kapó* (Fehér m. Nyr. 30:278), *váró, síró, vonyó, hányó* és *vársz, sírsz, vonsz, hánsz* (Székesf.),¹⁰ te senkit se *tisztölő?* (gyereknek mondva, Fehér m. Kisbér), *vágó, fogó, halló* (Mátyusf. 31:579), *hallú, pihenű* (Alsó Csallóköz),¹¹ *ríló* (e h. *rísz*, Eszterg. 9:543), *készülő* (Tata), *kérdő, ártó, bomló* (Vác, NyF. 10:31), *akarol* (Pintér: Palóc népm. 72, 73, 81), *bírol* (uo. 73), *író* (Halas, Nyr. 32:397), *üel, állal* (ülsz, állsz, Alsó-Fehér m. Vajasad 25:349), *élöl, készülöl* (Szlávéria, 5:62).

3. A 3. személyben nagyon elterjedt jelenség az ikés igék tehető alakjának iktelen használata; azt mondják: *alhat, feket, nyughat, etet, ihat, játszhat, ákhat* (*alkudhatik*) stb. Így beszél

¹ Grábler Ida értesítése. — ² Fábíán Imre ért. — ³ Mészáros Gyula ért. — ⁴ Nagy József ért. — ⁵ Berky Lajos ért. — ⁶ Kéki Lajos ért. — ⁷ Gajda Béla ért.

⁸ P. »*járol-e?* iszen *tudol* te járn!

« (Kisújszállás.) Vö. még Nyr. 31:413, 32:397, NyF. 10:31. s az alföldi népdalt: *Adol-e csókot, adol-e?* — Ez a használat összefügghet a *menjél*-féle alakok kérő, kínáló, kedveskedő használatával, l. az 5. pontot!

⁹ Czikker Ferenc ért. — ¹⁰ Gondán Felicián ért. — ¹¹ Mészáros Gy. ért.

Zilah vid. (Nyr. 27 : 547), Érmellék (29 : 254), Mátészalka (26 : 543), Bihar m., a palóc vidékek, Tata, Halas, Szeged, Hódmezővásárhely, Csanád és Bács m., Orosháza, Tolna és Somogy m. (L. a Nyr. 32 : 290—1. között válaszokat. *Gondolkozhat* Arany-Gy. 2 : 179. »Olyan szorosán befonom a haját, hogy nem *kuszálódhat* össze.« Dunaföldvári asszonytól hallottam. »Ez könnyen *kikapcsolódhat*, ez a fülbevaló.« Vas megyei leánytól hallottam 1884.) Néhol a két alak váltakozik, pl. Szegeden és Kemenesalján. Érdekes adat, hogy Pest m. Solton »az asszony nép inkább mondja: *dógozhatnak, alkudhatnak*« (Nyr. 32 : 290). Udvarhelyben és Csikban *dolgozhatnak* (l. uo. 291). — A tehető igéknek ez az ingadozása igen régi, már 1550 óta idézhettünk iktelen adatokat (l. a XII. szakaszt).

Láttuk már (a XI. szakaszban), hogy egyes régi ikes igék újabban iktelenné váltak, pl. *lépik, pökik* stb., egyesek csak a költői nyelvben vagy több vidék nyelvében, mint pl. *múl, vál, nyúl, szün*. Egyik-másik nyelvjárás még sokkal messzebb ment az iktelenítésben. Nyitra vidékén azt mondják: *alusz, csz*. A tolnamegyei Sárközben: *hüvitköz, töpeenköd* stb. (Nyr. 33. k.) Somogyban is néhol ilyeneket mondanak: *veszeked, vereköd*. Csucsomban, Rozsnyó mellett: *mosód, betegesked* stb. (31 : 414). Az abaujmegyei Hegyközben pedig Komjáthy Sándor írásbeli értesítése szerint az *-ik* rag rendszeren elmarad s így beszélnek: *isz, alud, füröd, dógoz, elvegyöd* (összevegyül), *bimbalóz* (himbáldozik), *nem akaródz, kötöd, kötösköd, incselköd, istenköd, gondolkod, csimpaszkod, gyáválkod, fölpupujkásod* (fölpuffad) stb. stb. Kazinczy is említ már ilyen ragozást: *nyugodok, nyugodsz, nyugod, aludok, aludsz, alud* (Levelez. 4 : 6).

4. A fölszólitó mód első személyét a legtöbb nyelvjárás az ikes igékből is *k*-val képezi: *egyek, igyak, dolgozzak, törődjek* stb. Eszerint a mai élőbeszédben *egyek* és *egyem* épúgy meg van különböztetve, mint pl. *tegyek* és *tegyem*.

5. A fölszólitó módnak második személyében úgy látszik minden nyelvjárásban eltűnt az ikes és iktelen alak közti különbség, s még a székely s a nyugati nyelvjárások is azt mondják: *takarodj; ne panaszkodj* stb. Ennek a rövidebb alaknak az elterjedését előmozdíthatta az az általános törekvés, mely szerint az egyenes parancsot a legtöbb nyelv azzal teszi hathatósabbá, hogy rövid, személyrag nélküli alakot használ; vö. gör. *λέγε*, lat. *ama, veni, fer, dic*, ném. *sprich, sieh*, finn *elä, mene, anna*, votják *puk, vera* (az igető *pukt-, veral-*), sőt mordvin *va* (e h. *vanok*,

a *tő van-*), magy. *jer*, *ni* (*nézd*), *muti* (*mutasd*, *mutádd*) stb., l. TMNy.

Nagyon érdekes, hogy több vidéken meg is különböztetik a két alak használatát: a rövidebbet egészen természetesen a határozott parancsra, a hosszabbikat pedig ezzel szemben az enyhébb kérés kifejezésére használják,¹ s ilyenkor ezt a hosszabb alakot természetesen kiterjesztik az iktelen igékre is. Hajdunánáson pl. *-jál jél* van »kivétel nélkül, ha kérnek vkit vmire, pl. *Eriggyél* el kis szógám a mészárszékre oszt' *hozzál* egy font húst! Éppen megfordítva járnak el, ha parancsolni akarnak: *lódujj! takaroggy!*« (Kéki L. közl.) Szintúgy Halason: »*Ögyé* kicsikém! biztatja a dajka a makrancos gyereket, s mikor türelmét veszti, így rivall rá: *Égy*, mer a falhó váglak! Az *l*-es alakkal szelídebb árnyalatot fejeznek ki s azért kérés alkalmával használják; *aggy* erősebb mint *aggyál*.« (Nyr. 15:116; szintén így Halasról 32:397.) Ugyanilyen különbséget tesznek Debrecenben (Oláh G. Debr. nyj. NyF. 26:13), Kisújszálláson, Baján, továbbá Vas megyében (l. ezekről Nyr. 31:413—4), Fehér m. Csákváron (szóbeli ért.) és Székesfehérváron (Gondán F. közl.), s végül a Balaton északi partvidékén (Édes Jenő közl.)² — Más vidékeken nem igen tesznek különbséget, hanem vegyest használják a két alakot (l. Nyr. 31:414—5, Budenz-Album 166).³

6. A fölszólító módnak harmadik személyében a legtöbb nyelvjárás az iktelen alakot általánosította: *nyugodjon*, *veszekedjen* (Göcsej, Nyr. 13:240. 14:139), *dögöljön meg* (Nyitra vid.), *ázzon*, *fúzzon* (Felső-Bácska, ott csak egy ikés alakot ismernek: *ördög bújk beléd!*), *aludjon*, *történjen* (Alsó-Fehér m. 25:349), *láccon*, *hallaccon* (32:518), *hallasson* (Baja), *lácodjon* (Szabolcs) stb. Legföllebb a *dicsértessék* alakot ismerik a megállapodott köszönetben, de sokszor még ezt is átalakítják az általános analógia

¹ Talán a gyakori *egyél igyál* analógiája is hatással volt erre, mert ezek rendszeren kínálásra szolgálnak, vagy az óhajtó *adnál*, *jönnél* analógiája. — Már Dugonics is mintha ilyen enyhébb értelemben használná a hosszabbik formát: *Oh mondjál vmit!* (Szerecs. 1:308.) *Hogy egyetértésel* (153).

² Evvel összefügg, hogy mellékmondatban inkább a hosszabb alakot használják (Nyr. 31:414 lenn).

³ Baranyában egy közlő szerint csak tiltásban élnek a hosszabb formával (31:414), Zilah vidékén meg csak az *-l* végű igetökből képezik a rövidebb formát: *danójj*, *ugrájji* (27:546), tehát disszimiláció: **danol-jál* helyett *danolj*. — Göcsejben »a 2. személy rendszeren teljes ragjával használatos« (Budenz-Album 166).

szerint: *dicsértessen* a Jézus Krisztus (így pl. Nyitra m. Gelen-csér, de máshol is). Sőt még akkor is az *n*-es formát használják, mikor csak az ikés alak különböztetne meg egymástól két jelentést, pl. *hadd törjék* helyett is *hadd törjön*; *hogy hallják* helyett is *hogy halljon*. (»Betettem az ajtót, hogy ne hajjon be a láрма« Fehér m. Nyr. 32:518. De néhol mégis megmaradtak kivételesen ezek a kifejezések: *hallják, lássék, hallassék, látszassék, hallatszódják, látszódják*, l. uo.; *láccék, hallaccék* Nógr. m., *hallaccik* Pápa.)

Nagy vidéken viszont a *-jék* alakot általánosították s a *-jon jën jön* helyett is ezt használják: hazánkknak egész északi részében, a palóc s a felsőtiszai nyelvjárásokban, Mátyusföldétől a Szilágyságig (Bács m. Adán is, mely palóc telep, Nyr. 27:409). Ott tehát azt mondják: *jöjjék ide, menjék haza, kerűjék belől, ne beszűjék, ne jajgassék, engem ne üssék verjék senki* (Debr. Nyr. 5:222), *kűgyék el vkit az újsorra* (uo. 7:521), *hozzék egy botot* (Szabolcs), *segítsék az Isten, fiam* (Szatmár). Nem bánom én, *hadd essék, csak a babám szeressék!* (Népd.)¹ — E területnek szélei felé és a nagyobb városokban az iskola s az úri osztály hatása alatt ingadozik a szokás, a *-jon* alakot is használják, de kiterjesztik az ikés igékre is, tehát azt is mondják *jöjjön, menjen, igyon, egyen* stb. Egerből ezt a mondást idézik: *Hozzék kenyeret, oszt egyen!*²

A *-jék*-nek ezt az általánosítását részint az okozhatta, hogy eredetileg igen gyakori volt, gyakoribb mint akár a *-jon*, akár a *-jën*, akár a *-jön* külön-külön, részint talán az urias, finom beszédre való törekvés. Révai említi, hogy az ilyen alakokat különösen affektált beszédben használják, »qui cultiores haberi volunt« (Gramm. 938). Egy újabb közlemény szerint Szatmár

¹ E használatnak régiebb népnyelvi nyomai (vö. a régiebb irodalomból már idézett adatainkat): *Legyék hát* (pásztori beszédben, Kaz. Gessner 1815. 192). *Legyék, menjék, mönyék* (1804. kecskeméti népszínműben, Bernáth L. Prot. iskoladr. 370, 369, 368). A hintó hogy hamarébb *fordűllyék* (Dug. Péld. 1:256). *Várjék, menjék*, sőt *gyerjék* (a palóc nyjából, Tud. Gyűjt. 1837. I. k.).

² Kúnos Ignác (Az igék ikés rag. a debr. nyjban, Nyr. 9:314) azt mondja, hogy »a stereotíppá vált *adjon Isten* az egyedüli kivétel«. Oláh Gábor több kivételt is említ: »*Essen beléd a nyavalya! Törjön ki a nyakad! Egyen meg a fene!*« (A debr. nyj. Nyelvészeti Füzetek 26:13.) — Más nyelvjárások közül pl. a székesfehérváriiban használják néha a *-jék*-et, különösen *-kod* és *-koz* képzős igéken: *marakodjék, várakozzék*, aztán pl. *jólaktyék ám! Hadd hajjék be az a muzsika! Jóra veradjék!* (Gondán F. közl.)

megyében most is akkor használja a nép a *hozzék, jöjjék, menjék* alakot *hozza* (!), *jöjjön, menjen* helyett, ha föllebbvalókkal beszélget (Nyr. 3:240). Emellett szól még az is, hogy különösen az alföldi nyelvjárásterületen s egyes palóc és palócos nyelvjárásokban csak is az udvarias kendezésben, rendesen a *kend* szó előtt használják a *-jék*-es alakot, a valóságos 3. személyt ellenben *-jon*-nal mondják.

Pl. *ne dőljék kend, ne füljék kend* (Csongrád m. Arany-Gy. 2:119). *Ne bántsék kend* (uo. 245). *Gyék kend* velünk, osztán *lássék* hozzá (Szeged, Nyr. 2:513). *Maradhassékken, nyughassékken* (uo. 32:291). *Mönnyék kê, gyűjjék kê* stb. (Halas Nyr. 15:117; »hihetőleg hangtani okok miatt, a *kê* *k*-ja asszimilációt okozván«, mondja ott Korda Imre). *Fordújjék kêⁿ be, sijessék kêⁿ haza* (Kecskemét). *Igyék kend* (Szolnok). *Várják kêd* stb. (Jászság).¹ *Megállják ke, szállják ke* (Vác). *Gyűji-kê minátunk, várji-kê, síhessi-kê* (Ipolyvid. Balassa: Nyj.) *Hallgassák kê, menjék kê, vaóggják kê* (vágjon, Nyitra vid.).² *Hágassik kê, szójjik kê* Palinak is, hogy *egyen* má! (Zenta).³ — Azonkívül még Göcsejben és a Balaton északi partján is mondják: *gyűjjék-kê!*⁴

7. A föltétes módban legtöbb nyelvjárás az ikes igéket is így ragozza: *ennék ennél enne, dőgoznék dőgoznál dőgozna*. Ismeretes népdal: A gőzösnek hat kereke, bárcsak ízzé-porrá törne (e h. *törnék*, Arany-Gy. 2:41, 3:184).

Van azonban egy nevezetes kifejezésmód, melyben állandóan megmarad a régi ikes alak a mai nyelvben is: ez az óhajtást kifejező *ehetném, ehethél, ehethék*. Ezt a nyelvszokás elválasztotta, elszigetelte az általános föltétes módtól, úgyhogy a mai népnyelv pl. azt mondja: »Mihály gazda *ihatna* itt bort eleget, de ő nem bort *ihatnék* [= szeretne inni, óhajtana], hanem *pálinkát*« (Takáts István példája, Nyelvünk ikes igéi 22). Azok az igék, amelyeket legsűrűbben használtak így, véletlenül mind ikesek voltak: *ehetném, ihatnám, alhatnám* stb. (vö. Barna F. Az ikes igékről 32. Brassai MMondat 1:351).⁵ Innen van, hogy ikes alakjuk még a többi igére is átmegy, ha egyet-egyed ugyanolyan óhajtó értelemmel alkalmazunk; tehát: »Bezzeg *táncolhatna* most Margit, mert van jó zene és sok ifjú ember, de

¹ Hudra László ért. — ² Mrenna J. ért. — ³ Weiner Imre ért. —

⁴ Geiringer Aladár és Édes Jenő ért.

⁵ Verba desiderativa in *hatnéc* et *hetnéc*, ut *alhatnéc* dormiturit, *ihatnéc* bibiturit, *ehethéc* esurit, *vizethéc* micturit (MA. Corp. Gr. 239; *vizellik* mindig ikes a régiéknél).

ő éppen ma nem *táncolhatnék* = nincs vágya táncolni« (Takács uo.; vö. még Nyr. 32:290). Ezt a népies nyelvszokást követi sok író is, különösen Arany János és Gyulai Pál.¹ Példák:

Vacsorálhatnám: coenaturio MA. (igaz hogy *vacsorálék* mint ikes ige is előfordul a régiéknél, l. VII. szak., és iktelenül írja MA. a latin-m. részben: parturio: *szülhetnék*, így még PPBL.) *Futhatnám*, mikor affektált petyegéssel boszantják a füleket (Csokonai). Most nem *énekelhetném*, hanem ehetném (Vitk. Munk. 2:132). »*Madárlhatnám* [vö. *úrhatnám*], *röpöshetném* nagyon« (Arany: Arist. 2:174). *Édeleghetném* (uo. Acharn. 1146), »*gunnyaszthatnám*: *szunyókálhatnám*« (uo. Glossz., a Darázsok 5. verséből idézve és magyarázva). Ha csimpolyást kapnék, *táncolhatnám* (Jók. Lőcsei fehér assz. 2:118). *Mulathatnám*, *táncolhatnám* (Gyulai: Gonosz mostoha). Jaj én édes gazdám, *visszaforodhatnám!* (Gyulai Költ.¹ 86.) *Szűnyadhatnám* még egy kisség (uo. 264). — Nem kész az én csidmám, jaj pedig hogy *táncolhatnám!* (Krizsa 171. dal.) Piros almát ehetném, veled *enyeleghetném* (Arany-Gy. Népk. 2:81). Én *hányhatnám* is (Merényi: Eredeti Népm. 1:201). Jaj de *mehetném* mán! (Debrecen, Csobán András ért.)

Az úrfít, mikor legjobban *mulathatnék*, akkor fogom be a legnagyobb dologba (Jók. Eppur si m. 1:151). Mosolygás helyett *strhatnék* szemem (Gyulai Költ.¹ 116). »Szophatnál-e fiam? Neki még az anyja teje a száján van, s fejjérnép után *járlhatnék*, a macska!« (Szék., Nyr. 1:181), *Táncolhatnék* minden porcikájuk (Nyr. 4:89). Ken' tán *bereghetnék* öreg (Csík m. Nyr. 12:287). Fehér madár ehetnék, *kölesszemet szedhetnék* (Kiss Á. M. Gyermekek. 267).

XIV. Az ikes ragozás az újabb irodalmi nyelvben.

Révai és követői miatt az újabb irodalmi és iskolai nyelv nagyon eltávozott az élőbeszédtől.² Révai a régi nyelv igeragozásának gyönyörű következetességét akarta föléleszteni s ezzel megszüntetni az újabb közbeszéd látszólagos szabálytalanságát. Ez a reform, ez a szép szabályosság — mint minden újítás és szépítés — nagyon megtetszett a nyelvújítóknak, Kazinczy és követői Révai szabályai mellé szegődtek, ezek egy pár évtized

¹ Szokatlanul s nyilván csak az iskolai szabályok hatása alatt írja Petőfi a *Mi lett?* c. költeményben: Nem tudom mi lett ma engem, jó kedvemben nincs határ; *danolhatnék*, *füttyülhetnék*, egyikhez sem értek bár. — A *danolhatnám van*, *sírlhatnékja van*-féle kifejezésekről l. Nyr. 7:437—8.

² Mivel itt kitűzött célunk tisztán nyelvtörténeti, nem térünk ki arra a nyelvészettörténeti kérdésre, hogy a nyelvtudósok között hogyan indult meg s hogyan folytak le az ikes ragozásról való tollharcok. L. cikkünket a Beöthy-féle képes irodalomtörténetben ²674—682. és a MNyelv ²445. fölsorolt irodalmi áttekintést.

alatt elterjedtek a szépirodalomban, a harmincas évek elején az Akadémia is a nyelvújítók grammatikai újításához szegődött s azontúl az iskolában is ez lett az uralkodó, az egyedül üdvözítő tanítás.

Mielőtt Kazinczy megismerkedett Révai elméletével, époly szabadon bánt az ikes igékkel, mint Faludi vagy Dugonics, sőt tudjuk, hogy Révai maga is úgy bánt velük költői műveiben. Kazinczynak annyira nem volt sejtelve a szabályos ikes ragozásról, hogy pl. 1789-ben Arankának egy kéziratát bírálva, ebben a mondatban: »*bátorzkodnám* szembeszállani,« a *-nám* végződést *nék*-re javítja (Kaz. L. 1: 460). Úgy látszik legnagyobb hatással barátjának Kis Jánosnak figyelmeztetése volt rá 1804-ben.¹ Csak azóta találkozunk az ő leveleiben hasonló figyelmeztetésekkel és megrovásokkal,² noha a gyakorlatban később se maradt mindig hű az elmélethez (sőt Révaihoz intézett levelében is azt írja: *gyönyörködj*, és vitatja a *nyugodj*, *aludj* helyesvoltát, l. L. 4: 6—7. és Szvor. Felj. tünem. 20, jegyz.). De követői pápábak voltak a pápánál, az ikes ragozás szabályainak minden megsértésében vétséget és tudatlanságot láttak, a vétkezőket kemény bírálatokkal és epigrammákkal üldözték, megyegyűléseken a szónokokat gúnyos közbekiáltásokkal bosszantották.³ Így aztán lassanként olyan írók is, akik minden egyébben bátran rábízhatták s rá is bízta magukat saját nyelvérzékükre, az ikes igék használatában nyelvérzékük ellenére az iskolai szabályoktól enged-

¹ »Némely coniugatioidat hibásnak tartom, p. o. *keresel* pro *keressz*, *végezel* pro *végezzsz*,« írja Kis János Kazinczynak 1804. 1: 5. — Továbbá »Ne *aggódj*, inkább *aggódjál*. Én vmikor az ind. praesens *ik*-re megy ki, mindannyiszor *ál*-on *él*-en végződöttem az imperativust.« (Uo.)

² Így pl. 1810-ben: »Nagy vétek a Grammatika ellen, mely bünt magam is követtem Egyveleg stb.-ben. *Kérkedik*, és így *Kérkedjél*, nem: *Kérkedj*. Az, a kitől itt tanulom hogy *olvassz* van jól, s az *olvasol* rossz, ezt a vétket meghagyni bizonyosan nem fogja.« (Kaz. L. 8: 105). »*Essék* quia *esik*, et non *es*. Ezt az anomaliát meg ne hagyj. A Révai árnyéka átkot kiáltana versedre, és bizony méltán« (uo. 108).

³ Példának okáért idézünk egy epigrammát:

Iatro-grammatikoshoz.

Tanultad Révait, de meg nem tanultad;
Nyelveddel törvényt s sírcsendét feldúltad;
Azt kiáltád neki: »nyugodjon békével!«
Verseghy sem merte döfni ily epével.

(Krit. Lapok 1831. 1: 161.)

ték magukat terrorizálni. Azóta irodalmunkban minden lapon olvasunk olyan igeformákat, amik ellen a magyar nép legnagyobb részének nyelvérzéke tiltakozna, olyanokat, minők pl. a következők:

kínasz Kaz. Munk. 3:163. *eltapossz* 5:85. *lészesz* 88. *úzesz* Pet. Tigris és h. 2:10. kiskirály *leszesz* te Ar. Toldi 4:18. *mit hozasz?* Jókai: Csataképek (nemz. kiad.) 46. Szeretve mind a vérp.¹ 4:127. *úzesz* uo. 73. ha *összeveszesz* vele Jók. Eppur si m. 2:19. *úzesz* Madách: Ember tr. 3572. sor; *húszesz* Miksz. Különös házaság¹ 1:66. *üldözesz* Szelestey L. Sír a kis galambom; *kérdezesz* Thewrewk E. Hunfalvy-Album 242. — *ingasz* bár a szélben, de te meg nem töröl (Szemere B. Almássy Pál, kézír. Nemz. Múz.); *illet* Arany: Arist. Darázsok 1359. *bánol* uo. Lovagok 1037. hogy *illet* ágyadba (Rákosi J. Shak.¹ 13:38). — »Miért utaznám én Egyiptomba? — Hogy miért *utazzék* oda?« Jókai: Eppur si m.¹ 5:47.

Viszont mindig találunk olyan nyilatkozatokat, melyek azt bizonyítják, hogy íróink kényelmetlennek érezték a nyelvérzék s az iskolai szabály közti ellentétet. Mindjárt Kazinczynál olvasunk efféle nyilatkozatokat. Egy helyen pl. ezt írja: »Révai nem szenvedhette ezt: *nyúgodj* sírodban, áldott öreg; s *nyúgodjál*-t kívánt. Megadtam magam; mert így is jó. De nékem itt külön jár érzésem az övétől. *Nyugszom, alszom* kétféleképen coniugáltatnak, s némely helyeken az egyik van meg, némely más helyeken a másik«... (id. Szvorényi: Fejlődési tün. 20.). Máshol egyenesen azt mondja: »*Figyelmezz* rosszul van mondva *figyelmezel* helyett« (1810. Kaz. Levelei 1:346.) Más írók is sokszor hangoztattak ilyen kétségeket. Desseffy József gróf éppen Kazinczyval szemben védelmezi a *lankadol* és *csillapodj* alakokat s azt írja a többi közt: »Miért ne mondhatnók vagy *lankadsz* vagy *lankadol*, minekutána a pórsereget jóval megelőző sok magyar pallérozott mind férfiak, mind asszonyok mind így, mind amúgy mondják és mondták régtől fogva?« (Kaz. és Dess. Lev. 2:160.) Később pl. Arany János panaszkodik a megszorító nyelvtani szabályokra. Azt mondja, hogy *olvasol*, ha nyelvtani hiba is, mégis szebbhangú: »Valóban fontos kérdés, tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvficamító *olvas-sz*, *keres-sz* stb. mellett maradjon?« (Hátr. pr. 100.) Máskor meg így tréfálkozik: »Akár *iszok*, akár *iszom*, mindig *iszok*, mikor *iszom*.« Ilyen tréfás formában emlékeztek meg más írók is sokszor az ikes ragozásról. Herczeg Ferenc Az utolsó magyar lecke c. tárcájában (Az Ujság) így ír:

»Nagyon szerettem volna szép szerével kibujni a magyar óra alul, mert éppen az ikes igéket tanultuk, amely igék — amennyire emlékszem — annyiban különböznek a nem-ikésektől, hogy megtanulásuk több veréssel jár, mint a nem-ikéseké.«

Íróink a gyakorlatban se hódoltak meg teljesen az iskolai szabályoknak, már Kazinczy és kortársai sem, újabban pedig — mióta Riedl Szende és más nyelvészek és írók újra sikra szálltak az élő nyelv jogai mellett — sokan tudatosan is ellentétbe helyezkednek ama szabályokkal. Ime a példák:

uralkodjak Kazinczy Munk. 3:212. úgy-e nem *készesz*? 5:50. mit *késsz* elmenni? Kaz. Cic. 10. *hozol* Munk. 9:110. mit *keresel*? Regék 105. mit *kés* oda menni? Cic. 23. *engedelmeskede* uo. 22. W. azon kanálból *eve* nálam s azon pohárból *iva* (1814) Kaz.-Berzs. Lev. 185. *emelkedend* Pály. 107.

levelezel, érzel, illesz, írja Berzsényi (Kaz.-Berzs. Lev. 76, 180, 208). — Kisfaludy Károly »az ikes és iktelen igealakokat oly lelki nyugalommal cseréli föl egymással, mintha Révai és Versegly sohse éltek volna« (Bánóczy: Kisf. K. 1:324); ilyeneket ír majd minden lapon: *iparkodsz, hordozol, veszel, alkalmatlankodj, dühösködj*, ott *vergőde* Lajos (s viszont »te *tünöl* föl előttem«). — Kőlcsey azt írja: »*Magozz* fel, ó vér, pusztá mezőnk felett« (Rákos). Iliasfordításában pedig: »Bárha vitéz, nem *siklassz* el, s készlelni te nem fogsz.« — Vitkovics: *pirongatol, enyelvegem* (Munk. 1:7). — Vörösmarty: *Megemlékezz*, hogy vannak istenek! — Bajza: *nyílna*.

Nyílna csak tér ... (Arany: Árkadia-féle). Az összecsapásból már nem *múlna* semmi (Arany: Csaba 2:37). Földbe *bújjon*, elsüllyedjen? (Rege a csod.) — Menj a patikába s *iparkodj* (Petőfi); *levelezel* (Pet., 1. Arany Lev. 1:58); — *magyarázol* (Tompa, 1. uo. 268). Szeretnéd, hogy nyugton *alhassz*? (Tompa).

Jókai, mint láttuk, szabályosan *iparkodott* írni, de azért néha ilyeneket is mond: *vigyázol* Sárga rózsa¹ 141. stb.; *mosdász* Szeretve mind a vérp.¹ 3:201. *izzadjék* uo. 1:151. *megnyughasson* Csataképek (nemz. kiad. 10:231).

Ne *botránkozz* meg, jámbor olvasó (Gyulai). Kedélyem mért *hasonla* meg (Gyulai Költ.¹ 166). — Te bolondot *üzöl* belőlem (BSzemle 71:274); *olvasol* (75:257). — *Tetszene* (Szász K. Műford. 1:27).

Mikszáth Kálmán azt mondatja egy tót anyanyelvű úrral: »Hát azért, mert *haragszok* (ha dühbe jött, még kevésbé vigyázott a magyar grammatikára). *Haragszok* egy kicsit a kétfejű sasra is, de *aztat mégis hiszek*, hogy két feje van, hanem hogy egy csirkének négy feje volna, *aztat nem hiszek*.« (Mikor a méceses már csak pislog 18). Ámde senki se állíthatja, hogy *haragszok* époly magyartalanság volna, mint *aztat hiszek*; hiszen Mikszáth maga írja: »Az én oláhjaim szeretnek, mert jól *bánok* velük« (Pesti Hirlap 1893. IX. 24). Továbbá: Ne *vegyél* te ökröket (uo.). Hát mégsem *tápász-*

kodsz fel? (uo. 1891. IX. 13.). Mindig úgy *túnsz* föl előttem (Különös házasság 1891. 2:31). Ha még egyszer *összeszamarazol*, meg-rázom a varkocsodat (2:167). *Keresel* valahol egy kenőszszonyt (2:229). Szégyent hozol a nyakamra (Nemz. ur. 101). »No János *készülődj* . . . Te kegyelmes uram *öltözz'* menyecskének, s hű szolgálja *leszel* szolgáltnak a férjnek« (Eszterházy további kalandjai 11). Minek *veszekedjek* . . ? (Pesti Hirlap 1886. 225. sz.) Hogy a szíve *megszűnjön* dobogni (Különös ház. 1:249). Aki beteg, *feküdjön* (2:12). Addig nem *találkozhat* a menyasszonyával (2:64; de *lakhatik* 2:51). Boldogtalan, mivel nem *ehet* (Mikor a mécses már csak pislog 11). Így *dicsekedne* a két anya (Különös ház. 2:144; de uo. 239: Járt-kelt a kastélyban, . . megnézte a lovait, . . mintha egész nap csak *búcsuznék*). — A fölszólító módot Mikszáth rendszeren *-ál él* nélkül írja: Aztán *telepedj le*, csináljunk egy kis whistet (Különös házasság¹ 1:55). Mától kezdve itt *rejtőzz el*, ne *törődj* az erdő többi részével (139). Ugyan *ne avatkozz!* (181). »Iszen mondtam, szivecském, hogy *ne okoskodj*,« csitította a báró, kedveskedő, bátorító melegséggel, ahogy a gyerekeket szokás (214). No no, ne *izélj*, ne *tüzeskedj!* (215). Azon *gondolkozz* egész életedben (2:52). *Ne haragudj*, hogy ezt megmondom (70). *Ne kapkodj*, mint a csuka a levegő után (77). *Ragaszkodj* hozzájuk, édes fiam! (Mikor a mécses már csak pislog 231). *Ne ess'* azért kétségbe (Pesti Hirlap 1886. 180). *Ess át* rajta! (Az Ujság 1904. VI. 19.) — De éppen egy iktelen igéből: *Fogjál* magadnak más bolondot! (Új Zrinyiász.)

Amióta itt *működök* (Herman Ottó, Term. Közl. 1895. 601b). Mielőtt [én] ennek a részletezésébe *bocsátkoznék* (uo. 602). — *Munkálkodna* stb. (Ágai A. sokszor). — *Hiányozhat* (Eötvös K. Károlyi G. 1:2). *Dolgozzon* (Eötvös K. Tümenények 140). — Íme ezzel a jóslattal *válok el* titóletek (Péterfy: Platon 41). — Ha vhol *megszedelőzködök* (Gárdonyi, Új Idők 10:494). — A szakáll közül ki kell hogy *látsszon* (Tömörkény). — Ne *hallasson* hang a nyelvén (Vikár B. Kalevala). Nem vagy forrás, hogy fuss-fáradj, fertő-ér, hogy *fölbegyogjál*, rozzant csónak, hogy *csurogjál* (uo.). Ha *vigyázzol* a fiukra (Herceg F.). — *Meggyőződhetsz* róla (B p. Hirlap 1891. IX. 12). Ha annyira aggódsz (IX. 13). *Berakodsz* a szobádba (uo.). *Beletörődsz* a megváltozhatatlanba (uo.). Midőn *elkezdel* szundikálni (uo.). Nem *eresztel* be? (uo. 1890. IX. 5.). Csakhogy *ne kellessen* fizetniök (uo. 1891. IX. 15). A bosnyákok katonai szolgálatáról a szerződés nem rendelkezik, de nem is *rendelkezhet* (uo. 1891. VIII. 27). — Szükségét érzem, hogy egy kis panaszkodással *igyekezzek* enyhíteni magamon (Magyar Hirl. 1891. VI. 9). — Újjá *születsz* e lármás diadalban (A Hét 1894. 227). *Emelkedsz* fel a végtelen magasba (uo.). Hogy ő szerepet *játsszon* (Tanár Közl. 22:653); *megszűnjön* (19:122; de uo.: »Oly tervezetet *dolgozzék ki*«). — *Ütközne* (Nyr. 17:218, cikkben), *esne* (19:571) stb. stb.

Annyi bizonyos, hogy az ilyen példák legújabb irodalmi nyelvünkben mindinkább szaporodnak, írónk ilyenkor az élő

nyelvérzékét követik, nem pedig a holt szabályt. Hiszen a nyelvérzéke még magát Révait se vezette az ikes igék megkülönböztetésére, az elmélettel nem törődve a gyakorlatban ő is így jár el: Itt vagy-e már, halál, s *elviszel?* (A kikeletről.) *Felejtkezz el!* (Faludi költ. m. 163.)

Természetes nyelvérzékünket — ha az iskola el nem fojtotta — különösen sértik az ikes ragozásnak olyan formái, amelyek az iktelen ragozásban is megvannak, de más jelentéssel. Az *úsznék, törnék* alak minékünk első személyt fejez ki, nem harmadikat, s ha halljuk vagy olvassuk, okvetetlen első személyre értjük, ha pedig harmadik személyre vonatkozik, idegenszerűen érint.¹ Arany azt írja: Nem *esnék* oly összejövés, hogy ne *vinnék* szerepet (Árkádia-féle); pedig a mai magyarság legnagyobb része így beszél: Nem *esne* oly összejövés, hogy ne *vinnék* szerepet. — Még jobban sérti sokszor nyelvérzékünket az ikes első személynek *-m* ragja, mert ezt igen határozottan tárgyias személyragnak érezzük, s ha elfogulatlanul a nyelvérzékre bízunk a döntést, *eszem valamit* époly idegenül esik, mint pl. *veszem valamit*. Olvassuk csak elfogulatlanul az ilyen mondatokat: »Figyelmeztessen, hogy mi a megenni való: *valami kígyót vagy békát meg ne egyem* ennél az úri asztalnál« (Jókai: Eppur si m.¹ 3:111). »Nincs az a pénz, amiért annak a gyümölcséből *még egyet megenném*« (Jókai: Csataképek, 247, nemz. kiad.). »*Megeszem én három-négy ebédet is napjában, hát a két csirkét is meg eszem*« (Mikszáth: Különös ház.¹ 1:12). Akkor fogadást tettem, hogy minden hibát *levetközöm* (Donászy: Buda hőse 219). A nép így beszél: a vizet is *megiszom*, ha bort nem *ihatok, elválok* tőle, majd *elbánok* veled, én is *dolgozok* valamit, majd *kidolgozok* valami tervet stb., nem pedig *elválok tőle, elbánom veled, dolgozom vmit, kidolgozom egy tervet!*

Az iskolákban még most is olyan vakon követik Révai tanítását, hogy a legtöbb iskolázott ember restell »parasztosan« beszélni, sőt sokan annyira hozzászoknak a *-k* rag helyett az *-m*-hez, hogy a hamiskodó analógiától elcsábítva, iktelen igékhez is ezt teszik. Műveltek, de leginkább tanárok, tanítók és tanulók beszédében akárhányszor lehet hallani: én eleget *mozgom*,

¹ Még tetézi a bajt, hogy hasonló a tárgyias ragozás többes 3. személyének a formája: ha ők azt haza *vinnék*, ha *összetörnék* a tükröt.

már megint *köhögöm*, sokat *izzadom* stb.¹ S ez a hiba néha az irodalomba is belopódzik:

»De végre is mit *nyavalygom* én a leírásával, mikor megírta ő, a költő?« (Id. Teleki Sándor: Egyről-másról, Petőfi Koltón; mintha volna *nyavalygik*). »És szolgám a vihar, *uralgom* a vészen« (Szalay Fruzsina, A Hét 1893. 2:149; nincs *uralgik*, de vö. *uralkodom*). »... Avagy emberfia lakik a közelben? Rajta! mi a való, megtudni *közelmem*« (Szakács B. Odüsszea VI. én., Alkotmány 1903 XII. 25).

Ezek már csakugyan veszedelmesen közelítenek az ilyen beszédhez: »Nem *vagyom* én ember, mert én tót *vagyom*« (Dug. Példab. 1:77).

Egy esetben az ikes ragozásnak iskolaszerű használata kétértelműséget okoz: ha t. i. az 1. személyű *chetnék*, *ihatnék* helyett azt mondják vagy írják *chetném*, *ihatnám*. Mint láttuk már, ez a forma a most általánosan uralkodó nyelvszokás szerint nem föltétes kijelentést, hanem óhajtást fejez ki.

*

Ez értekezésnek kizárólag nyelvtörténeti célja van, azért nem akarok kiterjeszkedni arra a kérdésre, a nyelv művelés szempontjából mi a teendőnk az ikes ragozással. Különben erről már többször elmondtam nézetemet,² és hiszem, hogy nyelvünk természetes fejlődésének pontosabb megismerése úgyszólván meg fogja ingatni a mesterkélt iskolai szokás alapjait!

¹ Szintén hamis analógia útján keletkezett ez a nagyon elterjedt szólásforma: *könyörgöm alásan*; csakhogy nem az ikes igék, hanem a rokonértelmű *kérem* és *instálom* tárgyias alakok szolgáltak neki mintaképül (vö. Ha vóna, *istálom* az úrfit, vmi rossz, ényütt nadrágja, Nyr. 14:574; s aztán: Felsőes királyom, *tenéked istálom*, fogadj be házadba, fizetést nem szánom, 5:185): »Ezért *könyörgöm* neked még egyszer, oh uram, hogy engedd...« (Jókai: Török v. M. 1:116, nemz. kiad.) Egész város trémában van végette, *könyörgöm alásan* (Miksz. Tavaszri rügyek 11). Én *könyörgöm*, aki meghaltam éretted egykor a keresztfán! (Hock J. Az irgalmas szamaritánus). — Ha *könyörgöm*, mindig a kicsiny embereken kezdem (Jók. Eppur si m. 4:39). Én nem *könyörgöm*, nem rimáncodom előttem (uo. 6:36). Hát én *arra könyörögném* a tekintetes fiskális úrnak, venné rá az eladó gróf urakat... (uo. 2:79; *arra kérném az urat* × *azért könyörögnék az úrnak*).

² L. Helyes magyarság 87. l., A magyar nyelv³ 212. l., Philol. Közl. 11:391—399. — L. még Szarvas G. határozott nyilatkozatait Nyr. 22:514 s több helyen.

TARTALOM.

	Lap.
I. Következetesség a régi nyelvben	3
II. Az ikés ragozás eredetileg reflexiv személyragozás	7
III. Ikés alak mint tárgyatlan jelentés kifejezője	10
IV. Ingadozások a tárgyatlan igék ikessége miatt	14
V. <i>Alszik</i> és <i>fekszik</i>	16
VI. A <i>z</i> -képzős igék ingadozása	18
VII. Az <i>l</i> -képzős igék ingadozása	21
VIII. Az <i>-an -en</i> -képzős igék	24
XI. Más többtagú igék ingadozása	24
X. Egytagú igék ikesedése	25
XI. Ikteleenné vált igék	29
XII. A két ragozás összezavarása	33
XIII. Az ikés ragozás a mai népnelvben	41
XIV. Az ikés ragozás az újabb irodalmi nyelvben	51